

Ida Kangas (2118494 KHSA21SP)
Veeralotta Sukari (2118550 KHSA21SP)

Sateenkaariteemojen huomioiminen ja sukupuolen moninaisuus — Opas opetus- ja kasvatustalalan ammatti- laisille ja oppilaitoksille

Opinnäytetyö

Sosiaali- ja terveysalan ammattikorkeakoulututkinto

Sosionomi (AMK), kouluhyvinvointi ja kuraattorityö

2024

**Kaakkois-Suomen
ammattikorkeakoulu**

Tutkintonimike	Sosionomi (AMK), kouluhyvinvointi ja kuraattorityö
Tekijä/Tekijät	Ida Kangas & Veeralotta Sukari
Työn nimi	Sateenkaariteemojen huomioiminen ja sukupuolen moninaisuus - Opas opetus- ja kasvatusalan ammattilaisille
Toimeksiantaja	Lahden SETA
Vuosi	2024
Sivut	39 sivua
Työn ohjaaja(t)	Hanna Haatainen

TIIVISTELMÄ

Opinnäytetyön tarkoituksena oli tuottaa helposti ymmärrettävä, helppolukuinen ja informatiivinen opas sateenkaariteemojen käsittelyn merkityksellisyydestä ja siitä, miten käsittelyn merkityksellisyys vaikuttaa etenkin seksuaali- ja/tai sukupuolivähemmistöjen hyvinvointiin kouluympäristössä. Opas sisältää tämän lisäksi ajankohtaista tietoa sukupuolen moninaisuudesta. Opas luotiin opetus- ja kasvatusalan ammattilaisille. Käsitteellä ”sateenkaariteemat” viitataan tietoon seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä sekä heitä koskeviin aiheisiin ja ilmiöihin.

Opinnäytetyön tavoitteena oli edistää tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta jakamalla tietoa sateenkaarivähemmistöistä, jotta niiden erityisyyttä ymmärrettäisiin ja pystyttäisiin ottamaan paremmin huomioon oppilaitoksissa. Opinnäytetyön tavoitteena oli myös vastata seksuaalikasvatuksen puutteellisuuteen seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuden käsittelyn osalta. Opinnäytetyön toimeksiantajana toimi Lahden Seta ry.

Oppaan teossa käytettiin kehittämismallina PDCA-mallia eli jatkuvan kehittämisen mallia, jossa on neljä vaihetta: suunnittele, toteuta, arvioi ja paranna. Oppaan teko aloitettiin suunnitteleamalla oppaan sisältöä sekä etsimällä tutkimustietoa siitä, mille teoriapohjalle opas perustetaan. Oppaan teossa hyödynnettiin myös benchmarking-menetelmää. Benchmarking-käsitteellä tarkoitetaan oppimista muilta sekä tämän tiedon hyödyntämistä toiminnan kehittämiseen parhaalla mahdollisella tavalla.

Oppaan sisältöä rajattiin kouluhyvinvoinnin näkökulmasta sekä miettimällä, mikä on oleellista tietoa. Kun oppaan sisältö oli valmis, muokattiin vielä oppaan ulkoasua. Tämän jälkeen oppaasta pyydettiin palautetta ja opasta korjattiin sen mukaisesti. Toimeksiantaja sai oikeuden oppaan jakamiseen.

Asiasanat: sateenkaarinuoret, sukupuolen moninaisuus, seksuaalikasvatus, kouluhyvinvointi, seksuaalivähemmistö, sukupuolivähemmistö

Degree title	Bachelor of Social Services (School well-being and counseling)
Author (authors)	Ida Kangas & Veeralotta Sukari
Thesis title	“Attention to LGBTQ+ themes and gender diversity” Guide for teaching and education professionals
Commissioned by	Lahden Seta
Time	2024
Pages	39 pages
Supervisor	Hanna Haatainen

ABSTRACT

The purpose of the thesis was to produce an easy-to-understand, easy-to-read and informative guide on the relevance of addressing LGBTQ+ themes and how this affects the well-being of especially sexual and/or gender minorities in the school environment. In addition to this, the guide included up-to-date information on gender diversity. The guide was created for professionals in the field of teaching and education. The term “LGBTQ+ themes” refers to knowledge about sexual and gender minorities, as well as topics and phenomena that concern them.

The aim of the thesis was to promote equality and equality by sharing information about sexual and gender minorities so that their uniqueness could be better understood and considered in educational institutions. The aim of the thesis was also to respond to the lack of sexual education in terms of sexual orientation and addressing gender diversity. The thesis was commissioned by Seta Lahti, LGBTI Rights in Finland.

The development model used in the guide was the PDCA model, i.e., a continuous development model with four stages of planning, implementing, evaluating and improving. The creation of the guide was started by designing the content of the guide and looking for research information on the theory the guide is based on. The benchmarking method was also used in creating the guide. Benchmarking refers to learning from others and utilizing this knowledge to develop operations in the best possible way.

The content of the guide was narrowed down from the point of view of school well-being and by considering what information is most relevant in the guide. When the content of the guide was ready, the layout of the guide was still modified. Feedback on the guide was then asked and the guide was corrected according to the feedback. The commissioner was granted the right to distribute the guide.

Keywords: LGBTQ+, gender diversity, sex education, school well-being, sexual minority, gender minority

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	6
2	TOIMEKSIANTAJAN KUVAUS.....	7
2.1	Seta	7
2.2	Lahden Seta	8
3	SEKSUAALIOIKEUDET OSANA IHMISOIKEUKSIA.....	8
3.1	Ihmisoikeudet.....	8
3.2	Seksuaalioikeudet.....	9
4	SEKSUAALIKASVATUS.....	9
4.1	Kritiikki seksuaalikasvatuksen moninaisuutta kohtaan.....	10
4.2	Seksuaalikasvatuksen rooli oppilaitoksissa	12
4.3	Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolain toteutuminen oppilaitoksissa.....	13
5	KOULUHYVINVOINNIN VAIKUTUS TURVALLISUUDENTUNTEESEEN	14
5.1	Sateenkaarilasten ja -nuorten hyvinvointi sosioekonomisesta näkökulmasta.....	14
5.2	Syrjintä ja asenteet	15
5.3	Syrjintä ja asenteet oppilaitoksissa	16
5.4	Seksuaalikasvatus osana kouluhyvinvointia	17
6	OPINNÄYTETYÖN TAVOITE JA TARKOITUS	18
7	OPPAAN TEKOPROSESSI.....	19
7.1	Kehitystyö	19
7.2	Benchmarking.....	19
7.3	Benchmarking-menetelmän käyttö oppaan teossa	19
7.4	PDCA-menetelmä.....	21
7.5	Kirjallisuuskatsaus oppaista.....	21
7.6	Tiedonhaku opinnäytetyön ja oppaan lähteistä.....	27
7.7	Oppaan teko prosessina.....	29
8	POHDINTA.....	31

8.1	Eettisyys ja luotettavuus	31
8.2	Jatkotutkimusehdotukset	33
	LÄHTEET.....	35

1 JOHDANTO

Vuonna 2003 tutkija Jukka Lehtonen toi väitöskirjassaan esille puutteita seksuaalikasvatuksen sisällöstä seksuaalisuuden suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuden käsittelyn osalta. Vuoden 2019 kouluterveyskysely (Jokela ym. 2019) viittaa siihen, että seksuaalikasvatuksessa on edelleen samoja puutteita 2010-luvun loppupuolella, vaikka parannus aikaisempaan on huomattava. Koska opetushenkilöstö kohtaa päivittäin sateenkaarinooria, on tärkeää ymmärtää seksuaalisuuden ja sukupuolisuuden moninaisuutta sekä ottaa sateenkaarevuuden tuoma erityisyys huomioon kouluarjessa. Sateenkaari- nuorella viitataan nuoreen, joka kuuluu seksuaali- ja/tai sukupuolivähemmistöön.

Opinnäytetyömme on kehittämispainotteinen opinnäytetyö, jonka tavoitteena on pyrkiä lisäämään yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa. Tarkoituksena on luoda helppolukuinen ja helposti ymmärrettävä opas sateenkaaritietoisuudesta oppilaitosten opetushenkilöstöä, kuten opettajia ja koulunkäynninohjaajia, varten. Lisäksi tarkoituksena on parantaa tietoisuutta siitä, miksi seksuaalista suuntautumista ja sukupuolen moninaisuutta tulisi käsitellä enemmän opetuksessa ja miksi se on tärkeää.

Idea opinnäytetyöhön syntyi molempien kiinnostuksen kohteista, joita ovat sateenkaariteemat ja työskentely oppilaitoksissa ja nuorten kanssa, joten opinnäytetyö päädyttiin toteuttamaan yhteistyössä Lahden Setan kanssa. Koemme, ettei seksuaalikasvatus peruskoulussa tai toisella asteella ole ollut riittävän kattavaa koskien seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuutta ja että aiheen suppea käsittely on vaikuttanut negatiivisesti oppilaiden ja opetushenkilöstön suhtautumiseen sateenkaarinooria kohtaan. Opinnäytetyöllämme haluamme edistää oppimisympäristöjen yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa.

Pohjana opinnäytetyölle ovat yhdenvertaisuus- ja tasa-arvo-lait, joiden mukaan koulujen tulee edistää yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa perusopetuksessa (Yhdenvertaisuuslaki 6. §, Laki miesten ja naisten välisestä tasa-arvosta 5. §). Lisäksi opinnäytetyö pohjautuu aikaisempiin tutkimuksiin liittyen

sateenkaarinuorten hyvinvointiin ja koulun tarjoamaan seksuaalikasvatukseen. Opinnäytetyössä keskeisiksi käsitteiksi valikoituivat seksuaalioikeudet, ihmis-oikeudet, seksuaalikasvatus sekä kouluhyvinvointi ja sen vaikutus turvallisuuden oppilaitoksissa. Nämä käsitteet valikoituivat, koska haluamme tuoda esille seksuaalikasvatuksen moninaisuuden merkityksen juuri näiden teemojen näkökulmasta.

2 TOIMEKSIANTAJAN KUVAUS

2.1 Seta

Kotimainen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen ihmisoikeusjärjestö Seta (Seksuaalinen tasavertaisuus ry) perustettiin vuonna 1974. Yhdistyksen perustajat ovat kuuluneet seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin. Seta on ihmis-oikeusjärjestön lisäksi myös kansalaisyhteiskunnan järjestö. Seta on jäsen kansainvälisissä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen järjestöissä, kuten International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association (ILGA), International Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, Queer & Intersex Youth and Student Organisation (IGLYO) ja Transgender Europe (TGEU). (Seta 2023.)

Setan tavoitteena on alkujaan ollut yhdenvertaisen aseman edistäminen yhteiskunnassa riippumatta seksuaalisesta suuntautumisesta sekä oikeanlaisen ja asiallisen informaation jakaminen. Ajan myötä Setan tavoitteet ja toiminta ovat laajentuneet koskemaan myös sukupuolivähemmistöjen aseman edistämistä. Konkreettisia tavoitteita ovat olleet muun muassa mahdollisuus vanhemmuuteen ja virallisiin parisuhteisiin. Setan toiminta sisältää nuorisotyötä ja vertaistukea tarjoavia palveluita kouluttamisen, ihmisoikeustyön, informaation lisäämisen ja jäsenjärjestöjen tukemisen ohella. (Seta 2024.)

Setan toimintaa kuuluu yli 40 jäsenjärjestöä paikallisella ja valtakunnallisella tasolla. Paikallisia jäsenjärjestöjä on 32, ja toimintaa järjestetään ympäri Suomea Helsingistä Rovaniemelle. Valtakunnallisia jäsenjärjestöjä on 15. (Seta s.a.) Jäsenjärjestöjen näkyvintä toimintaa ovat vertaisryhmätoiminta ja erilais-

ten tapahtumien järjestäminen. Tunnetuimpia tapahtumia ovat Pride-tapahtumat, joista suurin on Helsinki Pride. Setan erillisyyksikkönä toimii Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus SMOK (entinen Transtukipiste), joka on keskittynyt sukupuolen moninaisuuteen. (Seta 2024.)

2.2 Lahden Seta

Lahden Seta ry on vuonna 2011 perustettu Setan paikallisjäsenjärjestö ja ihmisoikeus- ja palvelujärjestö. Yhdistyksen tavoitteena on edistää seksuaalista ja sukupuolista tasa-arvoa sekä ehkäistä seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuolen moninaisuuteen kohdistuvia ennakkoluuloja ja syrjintää. Lahden Setan toiminta on vapaaehtoistoimintaa. Lahden Seta tarjoaa erilaista toimintaa kaikenikäisille erilaisten ryhmien, koulutusten, palveluohjauksen, leirien ja tapahtumien muodossa. Ryhmätoiminta sisältää muun muassa perhekahvila-toimintaa, harrastustoimintaan keskittyviä tapaamisia ja vapaamuotoista ajanviettoa. (Lahden Seta ry s.a.)

3 SEKSUAALIOIKEUDET OSANA IHMISOIKEUKSIA

3.1 Ihmisoikeudet

Ihmisoikeudet ovat kansainvälisesti solmituissa sopimuksissa määritellyjä oikeuksia, jotka kuuluvat jokaiselle ja joiden tulee toteutua riippumatta kulttuurista tai käytettävissä olevista resursseista. Ihmisoikeudet kuuluvat kaikille jo pelkän ihmisyyden perusteella, eikä niistä voi luopua tai voida ottaa pois. Ihmisoikeudet ovat erityisen tärkeitä oikeuksia ja toisistaan riippuvaisia oikeuksia. (Ihmisoikeusliitto s.a. Ihmisoikeudet.net s.a.)

Ihmisoikeuksien toteutumista valvovat kansainvälisellä tasolla esimerkiksi Yhdistyneiden kansakuntien ja Euroopan neuvoston eri toimielimet. Kansallisella tasolla ihmisoikeuksien toteutumista valvovia tahoja ovat Suomessa tasa-arvovaltuutettu, yhdenvertaisuusvaltuutettu, eduskunnan oikeusasiamies, valtioneuvoston oikeuskansleri sekä kansalaisjärjestöt kuten Ihmisoikeusliitto. (Ihmisoikeusliitto s.a.)

3.2 Seksuaalioikeudet

Ihmisoikeuksiin sisältyvät seksuaali- ja lisääntymisoikeudet, joiden mukaan ”jokaisella on oikeus määrätä itse omasta kehostaan ja toteuttaa oman seksuaalisen suuntautumisensa mukaista seksuaalisuutta kunnioittaen muiden oikeuksia”. (Ihmisoikeudet.net s.a.) YK:n ihmisoikeussopimuksen kansalaisoikeuksien ja poliittisten oikeuksien sopimuksen 26. artikla kieltää syrjinnän kaikilla elämän osa-alueilla. Kyseiseen sopimukseen sisältyy myös syrjintään yllyttämisen kieltö. Lisäksi yleisiin ihmisoikeussopimukseen ja Euroopan ihmisoikeussopimukseen sisältyy syrjinnän kieltävä artikla. (Ihmisoikeudet.net s.a.)

YK:n ihmisoikeusjulistukseen perustuvassa International Planned Parenthood Federation -järjestön (IPPF) vuonna 2008 julkaisemassa seksuaalioikeuksien julistuksessa määritellään seksuaalioikeudet. Julistuksen määrittelyn mukaan jokaisella on oikeus saada tietoa seksuaalioikeuksista, seksuaalisesta suuntautumisesta sekä seksuaali- ja sukupuoli-identiteeteistä terveyden näkökulmasta. Lisäksi julistuksessa määritellään oikeus tieteellisiin tutkimuksiin perustuviin parhaisiin mahdollisiin terveyspalveluihin. (IPPF Sexual right declaration 2008, artikla 7.) Myös ihmisoikeusjärjestö Amnesty vuonna 2022 julkaisemassa Puhutaan suostumuksesta -materiaalissa kerrotaan yksilön oikeudesta kokonaisvaltaiseen ja laadukkaaseen seksuaalikasvatukseen, jonka tulee tarjota ikätasoisesti monipuolista tietoa seksuaalisuudesta ja seksuaalioikeuksista (Pihlajamaa ym. 2022, 8).

4 SEKSUAALIKASVATUS

Seksuaalikasvatus määritellään seksuaalisuudesta oppimisena kognitiivisen, emotionaalisen, sosiaalisen, fyysisen ja vuorovaikutteisen näkökulman kautta (Klementti & Raussi-Lehto 2013, 38). Seksuaalikasvatuksen tarkoituksena on edistää seksuaaliterveyttä ja seksuaalista hyvinvointia antamalla tietoa seksuaalisuudesta, jotta jokaisella on mahdollisuus tutustua omaan seksuaalisuuteen, pohtia siihen liittyviä kysymyksiä ja tehdä sitä tukevia valintoja luotettavan ja ajankohtaisen tiedon pohjalta (Bildjuschkin 2015). Seksuaalikasvatus

alkaa jo varhaislapsuudesta ja jatkuu nuoruudessa sekä aikuisuudessa. Seksuaalikasvatuksen eri muotoja ovat seksuaaliohjaus, -opetus, -neuvonta ja -valistus. Lapsille ja nuorille suunnatun seksuaalikasvatuksen tavoitteena on seksuaalisen kehityksen suojeleminen ja tukeminen. Seksuaalikasvatusta voidaan toteuttaa virallisella tai epävirallisella tasolla: esimerkiksi seksuaaliohjausta voi saada sosiaali- ja terveysalan ammattilaiselta, mutta seksuaalisuudesta voidaan keskustella valistuksen omaisesti myös kotona vanhempien kanssa. (Klementti & Raussi-Lehto 2013, 38.)

Maailman terveysjärjestön (WHO 2010, 28) Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa -raportin mukaan ammatillisen seksuaalikasvatuksen tulisi perustua tiettyjen periaatteiden pohjalle. Raportin mukaan seksuaalikasvatuksessa tulisi ottaa huomioon nuoren tai lapsen kehitystaso ja ikä. Seksuaalikasvatuksen tulisi käsittää kokonaisvaltainen kuva terveydestä ja hyvinvoinnista. Seksuaalikasvatuksen tulisi perustua ihmisoikeuksiin, sukupuolten tasa-arvoon, erilaisuuden hyväksymiseen sekä itsemääräämisoikeuteen. Seksuaalikasvatuksen tulisi pyrkiä yhteiskunnan oikeudenmukaistamiseen. Raportissa keskityttiin koko Euroopan seksuaalikasvatuksen standardeihin, ja siksi olisi näiden hyvä olla pohjana suomalaisten oppilaitosten seksuaalikasvatuksessa.

Seksuaalikasvatus pohjautuu ajatukselle siitä, että seksuaalisuuden kehittyminen on elinikäinen prosessi. Oppilaitoksissa ammatillisesti toteutetun seksuaalikasvatuksen eli virallisen seksuaalikasvatuksen tulisi olla monipuolista, puolueetonta ja asiantuntevaa. Seksuaalikasvatuksen avulla on tarkoitus saada lapset ja nuoret tietoisiksi omista oikeuksistaan. Oppilaitoksissa toteutetun seksuaalikasvatuksen tulee perustua tutkittuun tietoon. Seksuaalikasvatuksessa tulisi myös käsitellä seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuutta. (Moinanen & Susineva 2021, 8–9.)

4.1 Kritiikki seksuaalikasvatuksen moninaisuutta kohtaan

Koulujen seksuaalikasvatus on saanut kritiikkiä moninaisuuden vajavuudesta jo varhain 2000-luvulla seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen osalta. Jukka Lehtosen vuonna 2003 julkaistussa väitöskirjassa ”Seksuaalisuus ja sukupuoli

koulussa: Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset” on käsitelty homoseksuaalisuutta seksuaalikasvatuksen sisältönä. Lehtonen viittaa väitöskirjassaan Osmo Kontulan (1997) opettajille suunnattuun kyselytutkimukseen, jonka mukaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin liittyvää opetusta on annettu 8.- ja 9.-luokkalaisille, mutta opetuksen sisältö ja tyyli eivät ole tulleet kyselyssä ilmi (Lehtonen 2003, 65). Kontulan (1997) kyselytutkimuksen mukaan 70 % haastatelluista opettajista vastasi, että homoseksuaalisuus on sisältynyt opetukseen, mutta vain noin kolmannes opiskelijoista on muistanut, että aihetta on käsitelty (Kontula 1997, 81). Lehtonen (2003, 65) mainitsee, että Kontulan (1994) aikaisemman nuorille suunnatun kyselyn mukaan vain joka kymmenes 15-vuotiaista vastaajista koki saaneensa riittävää opetusta aiheesta. (Lehtonen 2003, 65; Kontula 1994, 38–41). Opetusta seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä ei siis ole koettu riittävänä.

Koulujen riittämätön seksuaalikasvatus seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuudesta toistuu vuoden 2019 kouluterveyskyselyn tuloksissa. Kyseisessä kouluterveyskyselyssä koskien sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien nuorten hyvinvointia käy ilmi, että puolet kyselyyn vastanneista miehistä ja kolmannes naisista tuo esille, ettei opetuksessa käsitellä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä (Kouluterveyskyselyn tuloksia 2019, 30). Samaisessa kouluterveyskyselyssä käy ilmi, että yli 10 % peruskoulussa ja toisella asteella opiskelevista nuorista kuuluu seksuaali- ja/tai sukupuolivähemmistöön. Tämä arvioitu osuus seksuaali- ja/tai sukupuolivähemmistöön kuuluvista peruskoulun ja toisen asteen opiskelijoista on tullut esille aiemmin jo vuoden 2017 kouluterveyskyselyssä (Kouluterveyskyselyn tuloksia 2019, 2, 11).

Riittämätön seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuden käsittely toistuu myös Suomen ulkopuolella. Human Rights Campaignin (HRC) vuonna 2023 Yhdysvalloissa toteutetun LGBTQ+ Youth Reportin mukaan yksi viidestä sateenkaarinuoresta kokee saavansa LGBTQ+-inkluusivista seksuaalikasvatusta. Puolet vastaajista ilmaisi koulujensa tarjoavan seksuaalikasvatusta ilman LGBTQ+-inkluusivisuutta. (HRC Youth Report 2023, kappale 8).

LGBTQ+-inkluusiivisuudella viitataan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt huomioon otettavaan opetukseen, jonka tulisi olla kunnioittavaa, tietoon perustuvaa, seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuden huomioon ottavaa ja neutraalia ilman leimaantumisen uhkaa (Hodel ym. 2016, 11). Trust for America's Healthin 2016 ongelmaraportissa (Issue Report) todetaan, että Yhdysvalloissa toteutetussa valtakunnallisessa kyselyssä vain alle viisi prosenttia seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvista yläkoulu- ja lukioikäisistä oppilaista ilmoitti koulussa käsitellyn seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä terveystiedon tuntien aiheissa positiivisessa valossa (Hodel ym. 2016, 8).

4.2 Seksuaalikasvatuksen rooli oppilaitoksissa

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa yhdenvertaisuuteen ja tasa-arvoon liittyy olennaisesti oppilaan oman identiteetin kehittymisen tukeminen. Suomen opetussuunnitelmissa seksuaalikasvatusta on pääasiassa sisällytetty terveystietoon ja biologiaan. Seksuaalikasvatuksessa käsitellään oppilaitoksissa iän mukaan sopivasti seksuaalista kehitystä ja ihmisen lisääntymistä. Esimerkiksi alakouluikäisten seksuaalikasvatukseen kuuluvat ihmisen rakenne, elintoiminnot sekä ihmisen kasvu ja kehitys. 7.–9.-luokilla terveystiedon tunneilla käydään läpi oman minäkuvan, identiteetin ja itsetuntemuksen kehitystä sekä seksuaaliterveyttä. Näiden lisäksi opetussuunnitelmaan kuuluu seksuaalisuuden kehityksen sekä sen moninaisuuden käsittelyä. (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014.)

Arja Liinamo (2005, 17) nostaa esille väitöskirjassaan *Suomalaisnuorten seksuaalikasvatus ja seksuaaliterveystiedot oppilaan ja koulun näkökulmasta: arviointia terveyden edistämisen viitekehyksessä heteronormatiivisuuden huomiointien tärkeyttä seksuaalikasvatuksessa*. Heteronormatiivisuudella tarkoitetaan sitä, että heteroseksuaalisuus nähdään luonnollisempana seksuaalisena suuntautumisenä ja että oletusarvoisesti henkilö on heteroseksuaali (Santalampi 2024). Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien lasten ja nuorten kouluhyvinvoinnista tulisi pitää huolta ja kaikille tulisi luoda turvallinen kouluympäristö. Väitöskirjasta käy ilmi, että vielä 1990-luvulla heteroseksuaalisuutta pidettiin oppilaitosten seksuaalikasvatuksessa itsestään selvänä tosiasiana (Liinamo ym. 2005, 17). Vaikka nykypäivänä tilanne on parantunut, on tärkeää

tiedostaa, että oppilaitosten seksuaalikasvatuksen sisältö on edelleen heteronormatiivista.

Koska opetusmateriaalit ovat oppiaineesta riippumatta erittäin heteronormatiivisia, on opettajan vastuulla, millä tavalla hän opettaa aiheesta tai hyödyntää oppimateriaalia aiheeseen liittyen. Vaikka opettaja ei välttämättä pysty vaikuttamaan oppikirjojen sisällön heteronormatiivisuuteen, hän voi kuitenkin vaikuttaa siihen, millä tavalla oppikirjojen sisältöä hyödyntää. Opettaja voi opetuksellaan ja valitsemallaan opetusmateriaalilla ylläpitää tai vastaavasti purkaa heteronormatiivisuutta (Lehtonen 2004, 154–156).

4.3 Yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolain toteutuminen oppilaitoksissa

Laki miesten ja naisten tasa-arvosta (609/1986) eli tasa-arvolaki kieltää välittömän ja välillisen syrjinnän sukupuolen perusteella. Laki kieltää muun muassa ”eri asemaan asettamista sukupuoli-identiteetin ja sukupuolen ilmaisun perusteella” sekä ”eri asemaan asettamista sukupuoleen, sukupuoli-identiteettiin tai sukupuolen ilmaisuun nähden neutraalilta vaikuttavan säännöksen, perusteen tai käytännön nojalla, jos menettelyn vaikutuksesta henkilöt voivat tosiasiallisesti joutua epäedulliseen asemaan sukupuolen perusteella” ja määrittelee tämän kaltaisen toiminnan syrjinnäksi (Laki miesten ja naisten tasa-arvosta 7. §). Laki tukee myös sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun perustuvan syrjinnän estämistä sekä kieltää syrjinnän sellaista henkilöä kohtaan, jonka fyysiset ominaisuudet eivät ole yksiselitteisesti naisen tai miehen (Oikeusministeriön julkaisuja 2021, 26, 27).

Tasa-arvolain mukaan ”koulutuksen järjestäjien sekä muiden koulutusta ja opetusta järjestävien yhteisöjen” on huolehdittava, että sukupuolesta huolimatta jokaisella on samanlaiset mahdollisuudet koulutukseen. Jokaisessa oppilaitoksessa tulee laatia vuosittain tasa-arvosuunnitelma, josta tulee ilmi oppilaitoksen tasa-arvotilanne, tarvittavat toimet tasa-arvon edistämiseksi sekä aikaisemman tasa-arvosuunnitelman toimenpiteiden ja tuloksien arviointi. Tasa-arvosuunnitelma voidaan sisällyttää opetussuunnitelmaan. (Laki miesten ja naisten tasa-arvosta 5 a §).

Yhdenvertaisuuslailla (1325/2014) pyritään edistämään yhdenvertaisuutta sekä ehkäisemään syrjintää. Koulutuksen järjestäjällä ja järjestäjän ylläpitämällä oppilaitoksella on velvollisuus arvioida yhdenvertaisuuden toteutumista ja toteuttaa tarvittavia.

5 KOULUHYVINVOINNIN VAIKUTUS TURVALLISUUDENTUNTEESEEN

Marjaana Virran ym. (2012) konferenssiartikkelin ”Mistä syntyy turvallisuuden tunne koulussa?” mukaan suurimpia kouluympäristön turvallisuuden tunnetta vahvistavia tekijöitä ovat luottamukselliset ihmissuhteet koulussa ja kotona sekä koulun ja luokan ilmapiiri ja yhteisöllisyys. Suurimpia turvallisuutta horjuttavia tekijöitä taas ovat koulun sisäiset kielteiset ilmiöt, kuten kiusaaminen ja väkivalta. Myös koulun ulkopuoliset kokemukset kotona ja vapaa-ajalla vaikuttavat myönteisesti tai kielteisesti koulussa koettuun turvallisuuden tunteeseen. (Virta ym. 2012, 120.) Tutkimuksen mukaan koulun aikuisiin turvautuminen vaikeissa asioissa koetaan vaikeammaksi kuin ystäviin tai perheeseen tukeutuminen (Virta ym. 2012, 126.) Koulun henkilökunnalla on tästä huolimatta merkittävä rooli oppilaiden elämässä, ja siksi olisi tärkeää vahvistaa oppilaiden ja koulun aikuisten välistä luottamussuhdetta.

5.1 Sateenkaarilasten ja -nuorten hyvinvointi sosioekonomisesta näkökulmasta

Filosofian lisensiaatti Johanna Pakkanen tuo esille Setan selvityksessä ”Sateenkaariväestö ja sosioekonomiset erot” sateenkaari-ihmisiä koskevia erilaisia sosioekonomisia eroja. Selvityksestä on tehty lisäosa koskien sateenkaariväestöön kuuluvia lapsia ja nuoria ja heidän sosioekonomisia erojaan suhteessa valtaväestöön. (Pakkanen 2023.)

Sosioekonominen asema kertoo yksilön taloudellisesta ja sosiaalisesta asemasta yhteiskunnan näkökulmasta. Kun puhutaan sosioekonomisista eroista, käsitellään asumistasoeroja, tulo- ja varallisuuseroja, koulutus- ja työelämän eroja, terveyseroja sekä huono-osaisuutta ylisukupolvisuuden kannalta. Sateenkaariväestön näkökulmasta tarkasteltuna tämä näkökulma on intersektionaalinen. Intersektionaalisuus tarkoittaa sitä, että yhteiskunnalliseen asemaan

ja mahdollisuuksiin vaikuttavat samanaikaisesti yksilölliset tekijät, kuten seksuaalinen suuntautuminen ja sukupuoli. Muita tekijöitä ovat muun muassa vammaisuus tai vammattomuus, ikä, ihonväri, koulutus, varallisuus, uskonto ja kansallisuus tai sen puuttuminen. (Pakkanen 2023.)

Selvityksen lisäosassa tulee ilmi, että sateenkaarilasten ja -nuorten hyvinvointiin vaikuttavat kouluilmapiiri, syrjinnälle altistuminen ja perheen ja ystävien tuki. Kouluhyvinvoinnin merkitys on suuri: masennus- ja itsemurhariski ja oireilu on vähäisempää sateenkaarinuorilla, joiden koulujen ilmapiirit ovat myönteisempiä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä kohtaan. Matala koulutus ja pienituloisuus ovat yhteydessä itsetuhoisuuteen ja avun saannin hitauteen. Sateenkaarilapset- ja nuoret ovat kokeneet fyysistä uhkaa ja koulukiusaamista useammin kuin muut lapset ja nuoret, ja avun saamisen kokemuksia on harvemmin. Pakkanen toteaa, että huonot kokemukset voivat vaikuttaa pitkälle nuorten tulevaisuuteen. (Pakkanen 2023, 2, 3.)

5.2 Syrjintä ja asenteet

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ihmiset kokevat tutkitusti enemmän syrjintää eri osa-alueilla, ja tämä määrä vaihtelee myös eri sateenkaari-identiteettien sisällä. Esimerkiksi transihmiset kokevat syrjintää enemmän kuin muut sateenkaari-ihmiset (Pihlajamaa 2021, 12). Jos henkilö kuuluu useampaan vähemmistöön, esimerkiksi etniseen vähemmistöön seksuaali- ja/tai sukupuolivähemmistöön kuulumisen lisäksi, syrjintä on moninkertaista vain yhteen vähemmistöön kuuluvaan ihmiseen verrattuna (Pihlajamaa 2021, 19). Oikeusministeriön julkaisussa ”Kohti sateenkaariystävällisempää Suomea: Tilannearvio seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisesta Suomessa 2021” (2021) todetaan, että vuoden 2019 Eurobarometristä käy ilmi, että suomalaisista 80 % ajattelee, että seksuaalivähemmistöihin kuuluvilla ihmisillä tulisi olla samanlaiset oikeudet kuin heteroilla. Samaisen Eurobarometrin mukaan 68 % ajattelee, että transsukupuolisten tulisi saada identiteettiä vastaava sukupuolimerkintä virallisiin asiakirjoihin. (Pihlajamaa 2021, 43). Euroopan unionin perusoikeusviraston (FRA) HLBTI-kyseilyn mukaan 70 % suomalaisista ajattelee yleisen asenneilmapiirin sateenkaari-ihmisiä kohtaan parantuneen. (Pihlajamaa 2021, 43.) Tämä kuitenkin

tarkoittaa sitä, että jopa 20 % suomalaisista ajattelee, ettei seksuaalivähemmistöön kuuluvilla tule olla samanlaisia oikeuksia heteroseksuaaleihin verrattuna ja 30 % on eri mieltä yleisen asenneilmapiirin paranemisesta. FRA:n kyselyn mukaan jopa 30 % kaikista vastaajista on kokenut syrjintää viimeisen vuoden sisällä. Saman kyselyn mukaan intersukupuolisista 70 % ja transsukupuolisista 46 % oli kokenut syrjintää. (Pihlajamaa 2021, 45.) Syrjiviä asenteita ja ennakkoluuloja on siis edelleen ja on tärkeää tehdä työtä niiden vähentämiseksi. On todettu, että suurissa kaupungeissa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin suhtaudutaan myönteisemmin kuin pienemmillä paikkakunnilla, mutta sateenkaarinuorien suhteen eroja ei ole tullut esiin paikkakuntaakohtaisesti (Pihlajamaa 2021, s. 44).

5.3 Syrjintä ja asenteet oppilaitoksissa

Kiusaamisella ja syrjinnällä tarkoitetaan kaikkea henkistä ja fyysistä väkivaltaa sekä seksuaalisen väkivallan muotoja. Esimerkiksi vähättely, arvostelu, varastaminen, häirintä, töniminen ja lyöminen ovat kiusaamisen muotoja. Tutkimusten, kuten kouluterveyskyselyiden, mukaan koulumaailmassa kiusaamiselle ja syrjinnälle altistuvat nimenomaan vähemmistöihin kuuluvat nuoret. (Haikkola & Myllyntaus 2023.)

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat lapset ja nuoret kokevat kiusaamista, syrjintää, häirintää ja väkivaltaa koulussa enemmän kuin enemmistöihin kuuluvat. Koulukiusaamista vähintään kerran viikossa koki 3 % yleisesti seksuaali- ja sukupuolienemmistöihin kuuluvista nuorista. Kiusaamista kokee 11 % sukupuolivähemmistöön kuuluvista nuorista ja 7 % seksuaalivähemmistöön kuuluvista samanikäisistä nuorista. Kaikista FRA:n kyselyyn vastanneista 38 % oli kokenut kiusaamista koulussa, ja etenkin homomiehistä 50 %:lla oli kiusaamiskokemuksia. Kaikista kyselyn vastaajista 50 % ja 15–17-vuotiaista vastaajista 25 % kertoi piilottavansa kuulumisensa seksuaali- ja/tai sukupuolivähemmistöön. Syrjintää oli kokenut oppilaana tai oppilaan vanhempana 11 % vastanneista. Transihmisistä 21 % ja intersukupuolisista 29 % on kertonut kokeneensa syrjintää 12 viime kuukauden aikana. (Pihlajamaa 2021, 141.)

Viimeisimpien kouluterveyskyselyiden mukaan 4–7 prosenttia 8.- ja 9.-luokkalaisista nuorista kokee vähintään kerran viikossa kiusaamista. Kuitenkin 22 % tytöistä ja 35 % pojista on kokenut syrjivää kiusaamista kouluvuoden aikana kouluterveyskyselyn mukaan. Viikoittain kiusaamista kokee 9 % sukupuolivähemmistöihin kuuluvista ja 14 % seksuaalivähemmistöihin kuuluvista nuorista. Kouluterveyskyselyiden perusteella voidaan huomata, että kiusaaminen on vähentynyt vuosi vuodelta, mutta sen vähentämiseksi on edelleen tehtävä paljon töitä. (Haikkola & Myllyntaus 2023.)

5.4 Seksuaalikasvatus osana kouluhyvinvointia

Koulu yhteisössä oppilashuollolla on suuri merkitys kouluhyvinvointia mietittäessä. Oppilashuollon toiminnalla pyritään nimenomaan edistämään oppilaiden hyvinvointia koulumaailmassa. Turvallisuuden edistämisen oppilaitoksessa on määritelty olevan yksi Opetushallituksen tärkeimmistä tavoitteista. Syrjinnän vähentäminen ja tasa-arvon edistäminen ovat tärkeitä koulumaailman turvallisuuden edistämisen lähtökohtia. Lain mukaan oppilaitoksissa onkin myös tehtävä tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmat. (Haikkola & Myllyntaus 2023.)

Kouluhyvinvoinnin näkökulmasta seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien nuorten hyvinvointi nimenomaan koulussa on uusimman kouluterveyskyselyn (2023) mukaan huonompaa kuin muilla nuorilla. Tämän voidaan pitää johtuvan erilaisista puutteista nimenomaan koulujärjestelmässä. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia nuoria ja heidän erityisyytään ei esimerkiksi huomioida opetuksessa tarpeeksi. (Haikkola & Myllyntaus 2023.)

Perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteiden uudistus vuonna 2014 ja lukion opetussuunnitelman perusteiden uudistus vuonna 2019 ovat vaikuttaneet positiivisesti hetero- ja sukupuolinormatiivisuuksiin. Perusopetuksen kohdalla yhdeksi perusopetuksen tehtäväksi kuuluu ”tiedon ja ymmärryksen lisääminen sukupuolen moninaisuudesta”, ja lukio-opetuksen yleisiin tavoitteisiin sisältyy ’sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden ymmärtäminen sukupuolittietoisien opetuksen edellytyksenä’ (Seta 2015; OPH 2019, 22).

On kuitenkin huomattu, että ammatillisessa koulutuksessa näitä asioita ei huomioita tarpeeksi ja että opettajankoulutuksessa on myös tarve vahvistaa seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvää tietämystä. Tämä näkyy konkreettisesti FRA:n kyselyssä, jonka mukaan kaikista vastaajista 53 % kertoi, ettei sateenkaariasioita ole käsitelty ollenkaan kouluopetuksessa ja 15–17-vuotiaiden osalta kyseinen vastausprosentti oli jopa 25 % sekä 18–24-vuotiaiden osalta 35 %. Kyselyn mukaan 15–17-vuotiaista vain 59 % ja 18–24-vuotiaista vastaajista vain 53 % koki, että sateenkaariasioista on puhuttu opetuksessa positiiviseen tai neutraaliin sävyyn. (Pihlajamaa 2021, 138.)

6 OPINNÄYTETYÖN TAVOITE JA TARKOITUS

Opinnäytetyön tavoitteena on pyrkiä lisäämään yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa oppilaitoksissa. Opinnäytetyön tavoitteena on tämän lisäksi tietoisuuden parantaminen. Opinnäytetyön tarkoituksena on luoda mahdollisimman helppolukuinen ja ymmärrettävä opas sukupuolen moninaisuudesta sekä sateenkaariemojen käsittelyn merkityksestä. Kyseinen opas tulee sisältämään yleisesti informatiivista tietoa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä sekä tietoa aiheen merkityksellisyydestä. Oppaassa tullaan käsittelemään tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta sekä aiheen käsittelyn merkitystä sateenkaarinuorten hyvinvoinnille koulumaailmassa.

Opinnäytetyön tuotoksesta hyötyvät opetushenkilöstö sekä toimeksiantaja Lahden Seta. Tuotoksen eli oppaan avulla keskeiset sukupuolen moninaisuuden liittyvät aiheet tulevat helposti tutuiksi yleisellä tasolla, mikä lisää ymmärrystä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia oppilaita kohtaan sekä parantaa kouluhyvinvointia.

Opinnäytetyö ja opas toteutetaan niin, että siitä olisi mahdollisesti konkreettista hyötyä yhdenvertaisuuden, tasa-arvon ja hyvinvoinnin edistämässä oppilaitoksissa.

7 OPPAAN TEKOPROSESSI

7.1 Kehitystyö

Kehittämiproseessi etenee yleensä vaihe kerrallaan reflektiivisesti ja eettisesti. Kehittämiproseessissa on tärkeää, että tavoitteet ovat kaikille prosessiin osallistuvilla selkeät. Kaikilla on oltava yhteinen käsitys siitä, miten näihin tavoitteisiin päästään. Lisäksi kehittämiproseessissa on oleellista saada ja antaa palautetta läpi prosessin. (Airaksinen ym. 2022, luku 1.)

Kun opinnäytetyö tehdään kehittämistyönä, toteutetaan se tiettyjen vaiheiden mukaan. Ensin ideoidaan ja suunnitellaan kehittämistyö. Tähän kuuluvat tavoitteiden asettaminen, kohderyhmän miettiminen, tietoperustan kerääminen sekä tietysti käytettävien menetelmien valitseminen. Seuraavaksi tehdään eräänlainen toimintasuunnitelma, johon kaikki osapuolet sitoutuvat. Vasta tämän jälkeen päästään itse kehittämiseen. Hankitaan aineistot, joita tuotos vaatii, mistä seuraa tuotoksen toteuttaminen. Tietyin aikavälein tuotoksesta saadaan välipalautetta, ja tätä jatketaan niin kauan, että tuotos saadaan valmiiksi. (Airaksinen ym. 2022, luku 1.)

7.2 Benchmarking

Benchmarking-termillä tarkoitetaan oppimista muilta ja tämän tiedon hyödyntämistä toiminnan kehittämiseen parhaalla mahdollisella tavalla. Yksi suomenos benchmarking-termille onkin ”vertailukehittäminen”. (Perälä ym. 2007, 13.) Hyödynnämme tätä menetelmää oppaan luomisessa. Tarkoituksena on tuottaa parempi versio valitsemalla aiemmista samankaltaisista oppaista sellaisia piirteitä ja ominaisuuksia, jotka ovat osoittautuneet mielestämme toimiviksi.

7.3 Benchmarking-menetelmän käyttö oppaan teossa

Oppaan teossa hyödynsimme aikaisempaa tietoa aiheesta. Tutustuimme toimeksiantajamme pyynnöstä heidän verkkosivuiltaan löytyviin aikaisempiin vastaavanlaisiin tuotoksiin. Tämän perusteella pystyimme lähtemään miettimään, minkälainen meidän oppaastamme ja sen rakenteesta voisi tulla. Toimeksiantajamme toiveesta lähdemme toteuttamaan opasta mahdollisimman

yksinkertaiseksi ja selkeäksi, mutta oppaan sisältö tulisi kuitenkin olemaan mahdollisimman informatiivinen.

Pyrimme etsimään muissa Pohjoismaissa tuotettuja oppaita liittyen koulujen seksuaalikasvatukseen. Etsimme hakusanoilla ”sexualupplysning”, ”sexual undervisning”, ”könsmångfald” ”guide om sexualupplysning i Sverige” ja ”guide om LGBTQ”. Löysimme kaksi vastaavanlaista opasta (”Jag visste när jag var tio – En handledning för att stödja homosexuella, bisexuella och transpersoner i skolan” sekä ”Öppna skolan! Om HBTQ, normer och inkludering i årskurs 7–9 och gymnasiet”) koskien erityisesti seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuutta. Tarkastelimme kyseisiä oppaita lähinnä visuaalisesta ja lukumukavuuden näkökulmasta vajavaisen ruotsin kielen taidon vuoksi.

Rajasimme aiheitamme myös nimenomaan koulumaailmaa ajatellen. Konkreettisesti oppaassamme halusimme käsitellä sateenkaaritermistöä lyhyesti ja ymmärrettävästi. Oppaan oli tarkoitus tulla sisältämään tietoa sateenkaari-teemojen käsittelyn merkityksellisyydestä kouluympäristössä sekä tietoa siitä, mitä vaikutuksia tällä on sateenkaarinuorten hyvinvointiin. Oppaaseen sisällytimme tiedon siitä, mistä voi helposti hakea lisää tietoa aiheesta. Oppaan ulkomuodosta oli tarkoitus tulla mahdollisimman yksinkertainen siinä mielessä, että siinä ei ole liikaa tekstiä yhdellä sivulla. Halusimme oppaan olevan pdf-muodossa verkossa helposti saatavilla.

Keräsimme erilaisia sekundaariaineistoja eli valmiita aineistoja. Aineistoina käytimme valmiita tutkimuksia opinnäytetyön aiheesta, olemassa olevia empirisiä aineistoja, kirjoja, verkkosivuja ja artikkeleita. Tutustuimme niin kotimaiseen kuin kansainväliseen tutkimuskirjallisuuteen.

Vaikka opinnäytetyömme on kehityksellinen, käytimme sitä tehdessä tutkimuksellista asennetta. Opinnäytetyössämme käytettäviin menetelmiin sisältyi taustatietojen kartoittaminen, tiedon hankinta sekä järjestelmällisesti tiedon kokoaminen (Vilkkä 2021, luku 2). Näiden perusteella kokosimme opinnäytetyössämme muodostuvan tuotoksen eli oppaan.

Tutkimusetiikan mukaan tutkimuksen tulisi olla täsmällistä, kurinalaista ja järjestelmällistä. Kun noudatetaan tutkimusetiikan vaatimuksia, tutkimusta voidaan pitää hyvän tieteellisen käytännön mukaisena. (Vilkkä 2021, luku 2.) Opinnäytetyömme ei kuitenkaan varsinaisesti ole tutkimus, sillä kyseessä on kehittämistyö. Tästä huolimatta on oleellista noudattaa tutkimusetiikan periaatteita.

7.4 PDCA-menetelmä

Opinnäytetyössä käytimme kehittämisen mallina PDCA-mallia. Suunnitelimme oppaamme sisältöä sekä etsimme tutkimustietoa siitä, mille teoriapohjalle perustamme oppaamme. Tämän pohjalta toteutimme suunnitelmamme. Hyväksytimme oppaamme suunnitelman toimeksiantajallamme sekä ohjaavalla opettajallamme. Tämän jälkeen teimme muutokset suunnitelmaamme palautteen mukaan. Kun suunnitelma oli valmis ja hyväksytty, lähdimme miettimään, miten käytännössä toteutamme tämän suunnitelman. Tästä seurasi konkreettisen oppaan tekeminen käytännössä. Kun opas oli mielestämme valmis, se meni vielä uudestaan oikoluettavaksi toimeksiantajallemme sekä ohjaavalle opettajallemme. Korjasimme tämän jälkeen vielä opasta saamamme palautteen mukaisesti.

PDCA-malli on jatkuvan kehittämisen tai parantamisen malli, jossa on neljä vaihetta. Nämä vaiheet – suunnittele, toteuta, arvioi ja paranna – tulevat aina järjestyksessä. Kehittämisprosessi PDCA-mallin mukaan on aina jatkuva, ja siinä kehittämismallin vaiheet käydään läpi vaihe vaiheelta niin kauan, että päästään mahdollisimman hyvään lopputulokseen. (Hokkanen & Strömberg 2006.)

7.5 Kirjallisuuskatsaus oppaista

Tarkoituksenamme oli luoda mahdollisimman yksinkertainen opas sateenkaaritetietoisuudesta koulumaailman ammattilaisille. Koska emme päätyneet tekemään haastattelua oppaan pohjaksi, lähdimme etsimään samaan teemaan souvia jo tehtyjä oppaita toimeksiantajamme sivuilta, joita voimme hyödyntää

pohjana oman oppaamme rakentamiseen. Kaikki löytämämme oppaat olivat todella pitkiä ja täynnä tekstiä verrattuna siihen, millaista opasta olimme itse suunnitellut. Oppaastamme halusimme tehdä mahdollisimman helppolukuisen ja selkeän sekä hyödyntää tyylittelyä lukumukavuuden lisäämiseksi. Haluamme myös korostaa oppaassamme sateenkaariteemojen käsittelyn merkityksellisyyttä. Teimme pienimuotoisen kirjallisuuskatsauksen hahmottaaksemme, millainen oppaamme olisi rakenteeltaan ja sisällöltään.

Kehityksellisen opinnäytetyömme tuotoksen luomista ja tätä kirjallisuuskatsausta ohjasi tutkimuskysymys ”Minkälaisia seksuaalikasvatusoppaita opetusalan ammattilaisille seksuaali- ja sukupuoli vähemmistöistä on jo olemassa?”.

Etsimme oppaita Seta ry:n sivuilta. Tarkoituksena oli etsiä yleispäteviä oppaita, joissa ei käsitellä vain tiettyä aihetta ja joiden teemana on tietoisuuden lisääminen. Valitsimme loppujen lopuksi viisi lähdettä, joista neljä on oppaita ja yksi on opetusmateriaali. Opetusmateriaali keskittyy tiettyyn ilmiöön sateenkaarteeman sisältä, jonka haluamme tuoda esille myös omassa oppaassamme. Opetusmateriaalissa käsiteltyä näkökulmaa ei käsitelty missään muussa valitsemassamme lähteessä.

Ensimmäinen valitsemamme lähde oli vuonna 2016 julkaistu ”Opitaan yhdessä! – Sukupuolen ja seksuaalisuuden suuntautumisen moninaisuus, opas opettajille”. Kyseisen oppaan on laatinut Setan koulutussuunnittelija Marita Karvinen. Oppaan tavoitteena on tuoda esille konkreettisia keinoja, joilla perusopetuksessa voidaan huomioida sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuutta.

Toinen valitsemamme lähde oli Setan vuonna 2021 julkaisema ”Sateenkaari oppilaitoksessa: Opas sateenkaarevasta yhdenvertaisuudesta ja turvallisemmasta toimintakulttuurista”. Oppaan tavoitteena on tuoda näkyväksi oppilaitoksissa olevat sateenkaarinuoret sekä opettajien vastuut ja mahdollisuudet yhdenvertaisemman ja tasa-arvoisemman koulumaailman luomiseksi. Tämänkin oppaan on kirjoittanut Seta ry:n koulutussuunnittelija Marita Karvinen.

Kolmas lähteemme oli ”Tilaa moninaisuudelle! – Opas seksuaali- ja sukupuoli-vähemmistöjen yhdenvertaisuuden edistämiseen” (2019). Opas on suunnattu eri alojen ammattilaisille ja viranomaisille. Oppaan tavoitteena on tuoda esille syrjinnän eri muotoja ja rakenteellisuutta sekä sateenkaari-ihmisten kokemia haasteita. Tavoitteena on mahdollistaa ammattilaisille yhdenvertaisuuden edistämistä tiedon kautta. Oppaan tekijät ovat Marita Karvinen ja Elina Venesmäki. Opas on julkaisu, joka on osa Rainbow Rights promoting LGBTI Equality in Europe -hanketta (2017–2019).

Neljäs valitsemamme lähde on Seta ry:n ”Opas oppilashuollolle: Sateenkaarevan oppilaan tukeminen koulun oppilashuoltoryhmässä” vuodelta 2016. Oppaan on luonut sosionomiopiskelija Nita Taivaloja osana työelämäjaksoa opiskeluharjoittelun aikana. Oppaan on tarkastanut Seta ry:n koulutussuunnittelija Marita Karvinen.

Viimeinen valitsemamme lähde on vuonna 2023 julkaistu ”Meistä-opetusmateriaali”. Opetusmateriaali on tehty yhdessä Seta ry:n ja Etelä-Suomen alueellisten etnisten suhteiden neuvottelukunta ”Etnon” yhteistyönä. Oppimateriaalissa käsitellään sateenkaariteemoja intersektionaalisesti antirasismien kautta ja tavoitteena on lisätä ymmärrystä syrjinnästä, rasismista ja sateenkaarevuudesta. Tietoa oppimateriaalin kirjoittajista ei löytynyt.

Kaikki valitsemamme lähteet ovat elektronisia versioita.

Kaikissa oppaissa ja opetusmateriaalissa keskeisenä teemana on selkeästi sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus. Valitsemissamme lähteissä korostetaan sitä, että sukupuoli on moninainen ilmiö ja sukupuolen ilmenemismuodot ovat moninaisia. Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuudella viitataan lähteissämme koko suuntautumisen kirjoon, joka ihmisillä on. (Taivaloja 2016). Sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus - opas opettajille oppaassa tuodaan esille ymmärryksen tärkeyttä siitä, että sukupuoli ei ole yksiselitteinen asia, joka voidaan jakaa vain kahteen kokemukseen (Karvinen 2016). Sateenkaari oppilaitoksessa -oppaassa käsitellään su-

kupuolen ja seksuaalisuuden suuntautumisen moninaisuutta laajana käsitteenä. Tällä tarkoitetaan kaikkea identiteettikirjoa, mitä sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen alle mahtuu. (Karvinen 2021.)

Valitsemissamme lähteissä korostetaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen hyvinvoinnin tukemista. Esimerkiksi kouluterveyskyselyssä tulee ilmi, että sateenkaarinuoret kokivat saavansa tukea tai apua hyvinvointiinsa oppilaitoksissa vähemmän kuin muut nuoret. Tutkimusten mukaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret kokevat, ettei heitä ole koskaan tai harvoin puolustetaan sateenkaari-ihmisenä koulussa. (Karvinen 2021.) Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret kokevat usein syrjintää ja kiusaamista koulumaailmassa. Tästä syystä nimenomaan näiden nuorten hyvinvoinnin tukeminen olisi oleellista. (Etnisten suhteiden neuvottelukunta & Seta ry 2023.)

Normitietoisuus näyttäytyy selkeänä teemana kaikissa oppaissa ja opetusmateriaalissa. Normien kyseenalaistaminen yhteiskunnan rakenteissa on keskeistä normitietoisuudessa. Valitsemissamme lähteissä tuodaan esille myös tietoa siitä, että normitietoisuuteen kuuluu paljon muutakin. Normitietoisuuteen kuuluu olennaisesti Sateenkaari oppilaitoksessa- oppaan mukaan normien seurauksien ymmärrys sekä näiden normien purkaminen. Valitsemissamme lähteissä korostetaan vielä erityisesti koulumaailmassa olevien normien purkamista. Esimerkiksi Sateenkaari oppilaitoksessa oppaassa kerrotaan, että todella harva opetusmateriaali ei normittaisi tavalla tai toisella. (Karvinen 2021.)

Turvallisuutta tuodaan voimakkaasti esille kaikissa lähteissä korostamalla turvallisuuden tunteen ja sateenkaari-ihmisten hyvinvoinnin välistä yhteyttä. Turvattomuuden tunne on vahvasti yhteydessä negatiivisiin kokemuksiin, koulumenestykseen, uupumukseen, mielenterveyden ongelmiin sekä yhteisöllisyyden ja ulkopuolisuuden kokemuksiin (Karvinen 2021, 18; Opas oppilashuololle 2016, 8). Opitaan yhdessä -opas tuo esille turvallisuuden merkitystä sekä sen puutetta. Oppaassa tuodaan myös esille, miten turvallisuudentunnetta voidaan luoda. (Karvinen 2016, 12.) Tilaa moninaisuudelle! -oppaassa käydään

läpi turvallisen tilan periaatteet sekä yhdenvertaisuutta edistävien toimenpiteiden merkitykset. Meistä -oppimateriaalissa pureudutaan tehtävien avulla pohtimaan esimerkiksi mikroaggressioita, mikä lisää tietoisuutta ja turvaa. (Etnisten suhteiden neuvottelukunta & Seta ry 2023, 17.)

Lainsäädäntöä yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon näkökulmasta tuodaan esille jokaisessa oppaassa. Yhdenvertaisuuslaki sekä laki miesten ja naisten tasa-arvosta muodostavat suuntaviivoja minkä tahansa toiminnan yhdenvertaisuuden ja tasa-arvoisuuden edistämiseksi. Opitaan yhdessä! -opas tuo esille lakien lisäksi oppilaitoksissa toimintaa ohjaavia asiakirjoja, kuten perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet (POPS) ja lukion opetussuunnitelman (LOPS) (Karvinen 2016, 5, 6). Sateenkaari oppilaitoksessa -oppaassa tuodaan esille Lasten oikeuksien sopimus sekä yhdenvertaisuus- ja tasa-arvosuunnitelma (Karvinen 2021, 9). Opas oppilashuollolle nostaa esille oppilas- ja opiskeluhuoltolain sekä oppilaitoskohtaisen opiskeluhuoltosuunnitelman (Täivaloja 2016, 7). Opetusmateriaalissa ei ole erikseen osiota lainsäädännöstä, mutta tämäkin aihe tulee ilmi eri teemoja käsiteltäessä.

Valitsemissamme lähteissä on varattu reilusti tilaa konkreettisille toimintaehdotuksille. Opitaan yhdessä! -oppaassa käydään läpi, miten eri oppiaineisiin voidaan sisällyttää sateenkaariteemoja ja moninaisuutta. Sateenkaari oppilaitoksessa- oppaaseen on koottu lista vinkeistä, miten puuttua ”homotteluun” sekä lista turvallisen opinto-ohjaajan ominaisuuksista. Tilaa moninaisuudelle -oppaassa käsitellään toimenpide-ehdotuksia sekä yleisellä tasolla että toimialakohtaisesti muun muassa sosiaali- ja terveystieteissä, maahanmuutossa, nuorisotyössä, työelämässä ja koulumaailmassa. Oppilashuollolle tarkoitettu opas sisältää kokonaisen kappaleen oman ammatillisuuden kehittämistä. Opetusmateriaali itsessään on jo konkreettinen työkalu ammattilaiselle.

Lähes kaikissa valitsemissamme lähteissä on jonkinlaista itsereflektiota lukijalle. Esimerkiksi Sateenkaari oppilaitoksessa -oppaassa on jokaisen oppaan osion jälkeen pysähdy ja pohdi -laatikko, jossa on reflektoitavia kysymyksiä osion aiheeseen liittyen (Karvinen 2021). Tällainen samankaltainen pysähdy

ja pohdi laatikko löytyy myös Opitaan yhdessä! -oppaasta opettajille sekä oppaasta oppilashuollolle.

Oppaissa ja opetusmateriaalissa lukijan huomio kiinnittyy pitkiin sivumääriin ja tiheään tekstiin. Sivumäärällisesti lyhyin valitsemistamme lähteistä on Meistä-opetusmateriaali (38 sivua). Laajin oppaista on Sateenkaari oppilaitoksessa -opas, jonka kokonaissivumäärä on 48 sivua. Muiden lähteiden laajuus vaihtelee lyhyimmän ja pisimmän aineiston välillä. Lisäksi lähes jokainen lähteistämme sisältää tiivistetyn sanaston sekä tiedon siitä, mistä lukija voi löytää lisää aiheita käsitteleviä luotettavia lähteitä. Visuaalisesti lähteet ovat melko helposti luettavia, mutta esimerkiksi kuvia havainnollistamiseen tai lähteiden lukumukavuuden lisäämiseen ei ole käytetty kovinkaan paljon.

Omasta oppaastamme pyrimme tekemään melko maltillisen mittaisen verrattuna valitsemiimme lähteisiin. Ajatuksena meillä oli, että oppaasta voisi tulla noin 20 sivun mittainen. Haluaisimme oppaaseemme selkeästi tiivistetympää tekstiä sekä enemmän visuaalisuutta verrattuna lähteisiimme. Oppaaseemme haluamme sisällyttää konkreettisia esimerkkejä aiheeseen liittyen. Konkreettisilla toimintaehdotuksilla ja esimerkeillä voisimme auttaa lukijaa ymmärtämään aihetta paremmin ja syvemmillä tasolla. Oppaassamme on tarkoitus tuoda esille nimenomaan sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuutta, mikä näkyi myös selkeänä teemana valitsemissamme lähteissä. Tähän liittyen haluamme tuoda esille lyhyesti tietoa sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautumiseen liittyvistä normeista. Normitietoisuuden esilletuonti auttaa lukijaa tunnistamaan normeja ja purkamaan niitä. Tästä syystä jonkinlaisen kysymysmuotoisen reflektio-osuuden sisällyttäminen oppaaseen voisi olla järkevää.

Oppaan sisältö tulee painottumaan kouluhyvinvointi-näkökulmaan sosionomiopintojemme painotuksen mukaisesti. Valitsemiemme lähteiden keskeisiä teemoja ovat seksuaalivähemmistöihin kuuluvien hyvinvointi ja turvallisuus, mitkä haluamme tuoda myös omaan oppaaseemme. Pyrimme tuomaan esille etenkin turvallisuuden ja kouluhyvinvoinnin välistä yhteyttä. Tämän lisäksi haluamme tuoda esille sateenkaarinuorten hyvinvointiin ja turvallisuuteen liittyviä

ilmiöitä, kuten vähemmistöstressin sekä useampaan vähemmistöön kuulumisen.

7.6 Tiedonhaku opinnäytetyön ja oppaan lähteistä

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä koskevaa tietoa ja siihen liittyviä ilmiöitä varten etsimme tietoa hakusanoilla, jotka käsittelivät kyseistä aihetta. Käytetyt hakusanoja olivat muun muassa ”sukupuolen moninaisuus”, ”sukupuoli-identiteetti”, ”seksuaali-identiteetti”, ”vähemmistöstressi”. Hakutuloksista valikoituivat aineistolähteiksi oppaaseen virallisten seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asioita ajavien tahojen tuottamat verkkoartikkelit oikeanlaisen informaation saamiseksi. Näitä tahoja ovat Seta ry:n, Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskuksen (SMOK) sekä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oman verkkomedian ja -lehden Kehrääjän sivustot. Oppaan sanastoa varten käytimme hakusanoja ”seta”, ”kehrääjä” ja ”sanasto”, minkä tuloksena lähteiksi valikoituivat Setan, SMOK:in ja Kehrääjän sanastot.

Seksuaalikasvatuksesta etsimme tietoa aiheeseen liittyvillä hakusanoilla. Valitsimme mahdollisimman luotettavan tahon tuottamaa tietoa aiheesta. Hakusanalla ”seksuaalikasvatus” sopiviksi lähteiksi valikoitui Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksen Seksuaali- ja lisääntymisterveyden edistämisen toimintaohjelman päivitetty versio (Ehkäise, edistä, vaikuta 2016). Tällä hakusanalla valikoitui myös WHO:n Seksuaalikasvatuksen standardit Euroopassa -raportti, josta saimme tietoa seksuaalikasvatuksesta ja sen sisällöstä koko Euroopan näkökulmasta. Hakusanoilla ”seksuaalikasvatus” ja ”opetussuunnitelma” valikoitui vuoden 2014 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. Tästä lähteestä saimme luotettavan tiedon siitä, miten seksuaalikasvatus on sisällytetty opetussuunnitelmaan. Hakusanoilla ”seksuaalikasvatus” ja ”sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt” löytyi Arja Liinamon väitöskirja Suomalaisnuorten seksuaalikasvatus ja seksuaaliterveystiedot oppilaan ja koulun näkökulmasta: arviointia terveyden edistämisen viitekehityksessä. Väitöskirjassa tuotiin esille selkeästi koulun seksuaalikasvatuksen heteronormatiivisuutta (Liinamo 2005). Kuitenkin tätä lähdetä käytettäessä otimme huomioon, että väitöskirja on vuodelta 2005 eikä siis välttämättä heijasta nykyajan tilannetta.

Oppilaitoksen turvallisuuden näkökulmasta etsimme tietoa hakusanoilla ”turvallisuus oppilaitoksissa”, ”kouluhyvinvointi” ja ”kiusaaminen”. Lähteiksi näistä aiheista meille valikoitui kouluterveyskyselyn tulokset sekä artikkeli *Haavoittuvassa asemassa? aineksia lasten ja nuorten turvallisuusvajeiden arviointiin ja tiedontuotannon vahvistamiseen*. Kouluterveyskyselyiden tuloksista saimme mahdollisimman tuoretta tietoa kiusaamisesta sekä kouluhyvinvoinnista Suomen oppilaitoksissa.

Tietoa lainsäädännöstä koskien yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa etsimme hakusanoilla ”yhdenvertaisuus”, ”tasa-arvo” ja ”laki”. Näillä hakusanoilla löydetyistä lähteistä valikoituivat Finlexin lakitekstit.

Englanninkielisiä lähteitä opinnäytetyötä varten etsimme National Library of medicine -tietokannasta hakusanoilla ”sexual and gender minorities AND sex education”. Tämän haun tuloksista valitsimme yhdysvaltalaisen vuoden 2016 ongelmaraportin.

Valitsimme hakutuloksista vain virallisia lähteitä, joihin sisältyvät asiantuntevat tahot (Seta, Sukupuolenmoninaisuuden osaamiskeskus, THL, Finlex) ja viralliset tutkimukset (esimerkiksi kouluterveyskysely, tiedeartikkelit sekä muut tutkimukset ja tilastot). Rajasimme valittuja lähteitä muista hakutuloksista luotettavuuden vuoksi.

Hakusanat	Rajaukset	Valittuja tuloksia	lähde/tietokanta	Valitun lähteen muoto	Valitun lähteen/lähteiden julkaisuvuosi
”sexual and gender minorities AND sex education.”		1	National Library of Medicine:	PDF-dokumentti	2016

			Digital collections		
seksuaalikasvatus		1	THL	PDF-dokumentti	2016
"seksuaalikasvatus" ja "opetussuunnitelma"		1	Google	PDF-dokumentti	2014
"seksuaalikasvatus", "sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt"		1	Google scholar	PDF-dokumentti	2005
"turvallisuus oppilaitoksissa", "kouluhyvinvointi", "kiusaaminen"		2	Google, Kaakkuri (Finna)	PDF-dokumentti, verkkoartikkeli	?, 2023
"seksuaalikasvatus", "seksuaalivähemmistö"	Väitös-kirja	1	Kaakkuri (Finna)	PDF-dokumentti	2003
"seta", "opas"	Setan virallisilta sivuilta löytyvät oppaat	5	Seta Ry	PDF-dokumentit	

7.7 Oppaan teko prosessina

PDCA-mallin mukaisesti työskentely alkoi suunnitteluvaiheesta. Opinnäytetyön suunnittelu aloitettiin syksyllä 2023 ideoinnilla. Päädyimme lopulta tekemään opasta koulun opetushenkilöstölle opinnäytetyön tuotoksena. Syksyllä

otimme yhteyttä Lahden Setaan, josta tuli opinnäytetyön toimeksiantaja. Talvella 2024 tapasimme toimeksiantajan edustajan kanssa ja aloitimme opinnäytetyön ja oppaan tarkemman suunnittelun.

Suunnitelmavaiheen jälkeen PDCA-mallin mukaisesti aloitimme opinnäytetyön tekemisen. Keväällä ryhdyimme etsimään teoriapohjaa opinnäytetyölle sekä kävimme sitä varten läpi sopivaa lähdemateriaalia. Aloitimme tässä vaiheessa myös kirjoittamaan teoriapohjaa puhtaaksi. Kesän ja alkusyksyn aikana aloitimme itse oppaan kirjoittamisen. Oppaan kirjoittamisen aloitimme miettimällä tarkemmin oppaan sisältöä sekä etsimällä lisää tietoa opasta varten. Halusimme tehdä oppaasta koulun opetushenkilöstölle mahdollisimman ymmärrettävän ja helppolukuisen, joten lähdimme työstämään oppaan sisältöä tämän ajatuksen pohjalta. Tässä vaiheessa pohdimme, että voisimme mahdollisesti haastatella koulun henkilöstöä siitä, mitä tällaiselta oppaalta odotetaan. Päädyimme kuitenkin siihen lopputulokseen, ettemme toteuta haastattelua. Avasimme syitä tähän ratkaisuun alaluvussa eettisyys ja luotettavuus. Rajasimme oppaan sisältöä kouluhyvinvoinnin näkökulmasta sekä miettimällä, mikä on kaikkein oleellisinta tietoa oppaaseen.

Kun oppaan sisältö oli mielestämme hyvä, muokkasimme vielä oppaan ulkoasua. Oppaan ulkoasusta teimme omasta mielestämme esteettisen näköisen, mutta kuitenkin melko yksinkertaisen. Käytimme oppaassa kuvia apuna havainnollistamiseen. Päädyimme tekemään oppaan Canva-käsittelyohjelmalla, joka soveltuu hyvin graafiseen suunnitteluun.

PDCA-mallin mukaisesti seuraava vaihe on arviointi, joten pyysimme palautetta oppaasta toimeksiantajaltamme sekä ohjaavalta opettajaltamme. Halusimme saada mahdollisimman monta mielipidettä oppaasta, joten luetuimme opasta myös muilla kuin vain toimeksiantajallamme ja ohjaavalla opettajallamme. Palautetta saimme oppaan lukumukavuudesta. Oppaassa oli palautteen mukaan liian tiiviisti tekstiä ja tekstiä voisi yksinkertaistaa ja jäsenellä enemmän.

PDCA-mallin viimeinen vaihe on parantaminen. Mallin mukaisesti korjasimme vielä opasta saadun palautteen mukaisesti. Tämän jälkeen opinnäytetyön tuotos luovutettiin toimeksiantajan käyttöön.

8 POHDINTA

Opinnäytetyön teko on opettanut meille laajasti uusia asioita seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä sekä vähemmistöjen asemasta enemmistön joukossa. Olemme tulleet tietoisemmiksi etenkin sateenkaarinuoriin liittyvästä erityisyydestä. Opinnäytetyö prosessin aikana olemme myös syventäneet osaamistamme sateenkaarierityisyyden huomiointiin liittyvistä työskentely- ja kohtaamistavoista. Olemme oppineet uusia näkökulmia sateenkaarivähemmistöjen parempaan huomiointiin oppilaitosympäristössä ja toivomme opinnäytetyön lukijoidenkin tulevan tietoisemmiksi tästä aiheesta.

Opinnäytetyöprosessi on vaikuttanut huomattavasti omaan ammatilliseen kasvuun. Opinnäytetyö on opettanut paljon projektiluontoisesta työskentelystä. Olemme oppineet projektiluontoiseen työhön liittyvistä työskentelyvaiheista, kuten suunnittelusta ja aikatauluttamisesta. Se on myös auttanut selvittämään itselle sopivat työskentelytavat. Työskentelyämme ovat sujuvoittanut samankaltaiset toiveet, visiot ja tavoitteet, ja olemme oppineet työskentelyn aikana hyödyntämään toistemme vahvuuksia. Olemme ottaneet myös huomioon molempien arjen ja jaksamisen opinnäytetyöprosessin aikana. Olemme oppineet paljon kehitystyöstä syventymällä PDCA-malliin ja koemme, että valmius lähteä työstämään uutta projektia kehitystyön näkökulmasta on kasvanut tämän opinnäytetyöprosessin aikana.

8.1 Eettisyys ja luotettavuus

Osa käyttämistämme lähteistä on hyvin vanhoja, eivätkä ne tästä syystä välttämättä heijasta nykytilannetta. Jukka Lehtosen vuonna 2003 julkaistu väitöskirja ”Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa: Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset” on lähteenä melko vanha myös siitä syystä, että väitöskirjan aineistot on kerätty jonkin verran ennen väitöskirjan julkaisemista. Päädyimme kuitenkin käyttämään lähdeä siitä syystä,

ettei vastaavaa uudempaa lähdettä löytynyt. Lähteeseen viitattaessa tiedostamme, ettei se välttämättä heijasta nykytilannetta.

Käytimme lähteenä Arja Liinamon vuonna 2005 julkaistua väitöskirjaa Suomalaisnuorten seksuaalikasvatus ja seksuaaliterveystiedot oppilaan ja koulun näkökulmasta: arviointia terveyden edistämisen viitekehyyksessä. Otimme huomioon tähän lähteeseen viitattaessa, että myös tämä on melko vanha väitöskirja, eikä sen tutkimustieto ole ajantasaista. Väitöskirjassa oli kuitenkin sellaista tietoa, jonka halusimme nostaa esille opinnäytetyössämme, joten päädyimme käyttämään sitä lähteenä.

Osa käyttämistämme lähteistämme ei ole suomalaisia, joten otimme huomioon näitä lähteitä käytettäessä, etteivät lähteet ole täysin verrannollisia Suomen tilanteeseen nähden. Esimerkiksi Trust for America's Health 2016 -ongelmaraportissa (Issue Report) viitataan Yhdysvalloissa toteutettuun valtakunnalliseen kyselyyn. Tämän kyselytutkimuksen tarkka vertaaminen Suomeen voi olla haastavaa, koska mittakaava on niin erilainen.

Emme toteuttaneet oppaan sisältöön liittyen minkäänlaista kyselyä ja tiedostamme oppaan tarpeen pohjautuvan pelkkään seksuaalikasvatusta koskevaan tutkimustietoon. Päädyimme luopumaan kyselyn teosta, koska ajankohtaista tietoa on jo olemassa paljon ja aiemmat tutkimukset, joita opinnäytetyössä tuotiin esille, antavat vahvoja viitteitä siihen, mitä yleisesti oppaalta voidaan odottaa.

Opasta on kuitenkin luetutettu opinnäytetyötä ohjaavalla opettajalla, opinnäytetyön tilaajalla sekä yksittäisillä henkilöillä lähipiiristämme, jotka opiskelevat tai työskentelevät sosiaaalialalla, terveydenhuollossa tai nuoristyössä.

Opinnäytetyö on toteutettu tutkimuseettisten käytänteiden mukaisesti (Vilka 2021 luku 2). Opinnäytetyön tekoprosessista on kerrottu avoimesti. Opinnäytetyösopimus on käyty läpi yhdessä opinnäytetyön tilaajan kanssa, ja molem-

mat osapuolet ovat selvillä opinnäytetyön toteutuksesta. Lähteinä opinnäytetyöhön on käytetty tutkimustietoa ja ennen opinnäytetyön julkaisua opinnäytetyö on käytetty Wihi-alustan plagioinnintarkastuksessa.

8.2 Jatkotutkimusehdotukset

Toivomme oppaan tulevan laajasti oppilaitosten tietoon toimeksiantajan kautta, jotta opas on saatavilla mahdollisimman monelle kohderyhmään kuululle lukijalle ja jotta oppaan sisältöä voidaan hyödyntää mahdollisimman tehokkaasti sen tarkoituksen mukaisesti ja tavoitteen saavuttamiseksi. Tämä vaatisi jonkin verran aktiivisuutta opinnäytetyön tilaajalta. Toivomme oppaan tulevan vähintään Lahden alueen oppilaitosten tietoon, ja Lahden Setalla on halutessaan oikeus levittää opasta Lahden ulkopuolelle esimerkiksi muiden Setan jäsenjärjestöjen kautta.

Vaikka oppaassa oleva informaatio onkin tällä hetkellä ajantasaista, oppaan jatkokehittämistä ajatellen olisi tärkeää, että opasta uudistettaisiin uuden tutkimustiedon mukaisesti. Opasta päivittämällä saadaan ylläpidettyä oppaan ajantasaisuutta ja luotettavuutta. Lisäksi opasta päivittämällä uuden tutkimustiedon mukaan voidaan varmistaa, että opasta voidaan hyödyntää mahdollisimman pitkään. Opinnäytetyön tilaajalle annetaan täysi oikeus päivittää tai tehdä uudenlaisia versioita oppaasta.

Oppaan uudistamisessa voitaisiin myös hyödyntää seksuaali- ja/tai sukupuolivähemmistöön kuuluvien lasten ja nuorten ajatuksia ja kokemuksia, jotta opas vastaisi mahdollisimman hyvin oikeanlaiseen tarpeeseen. Tätä varten voitaisiin toteuttaa esimerkiksi haastattelu tai kysely sateenkaarilapsille ja -nuorille. Haastattelun tai kyselyn pohjalta opas voisi mahdollisesti syventyä paremmin seksuaali- ja/tai sukupuolivähemmistöön kuuluvien lasten ja nuorten kouluhyvinvointiin subjektiivisemmasta näkökulmasta.

Tämän oppaan pohjalta voitaisiin luoda uusia oppaita, joissa syvennyttään vielä tarkemmin tässä oppaassa käsiteltyihin aiheisiin ja ilmiöihin. Esimerkiksi

sukupuolen moninaisuudesta, heteronormatiivisuudesta ja vähemmistöstressistä voisi kertoa näissä oppaissa yksityiskohtaisemmin ja syvällisemmin.

LÄHTEET

Airaksinen, T., Kostamo, P. & Vilkkä, H. 2022. Kirjoita itsesi asiantuntijaksi. Opas toiminnalliseen oppinäytetyöhön. Helsinki: Art House Oy. E-kirja. Saatavissa: <https://kaakkuri.finna.fi/Record/kaakkuri.228667?sid=4741197586> [viitattu 2.7.2024].

Amnesty s.a. Suostumus ja sateenkaari -hanke: Työkaluja turvalliseen toimintakulttuuriin. Saatavissa: <https://www.amnesty.fi/uploads/2023/12/suostumus-ja-sateenkaari-koulussa-loppujulkaisu.pdf> [viitattu 18.8.2024].

Bildjuschkin, K. 2015. Seksuaalikasvatuksen tueksi. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Työpaperi 35. Verkkojulkaisu. PDF-dokumentti. Saatavissa: https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/129742/TY%c3%962016_35_web_korjattu.pdf?sequence=5&isAllowed=y [viitattu 21.8.2024].

Etnisten suhteiden neuvottelukunta & Seta ry. 2023. Meistä-oppimateriaali. PDF-dokumentti. Saatavissa: <https://www.dropbox.com/s/pvebk2nz51znk1y/Meist%C3%A4-opetusmateriaali%202023.pdf?dl=0> viitattu [7.6.2024].

Haikkola, L. & Myllyntaus, O. 2023. Haavoittuvassa asemassa? Aineksia lasten ja nuorten turvallisuusvajeiden arviointiin ja tiedontuotannon vahvistamiseen. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Verkkojulkaisu 179. PDF-tiedosto. Saatavissa: <https://edition.fi/nuorisotutkimusseura/catalog/view/861/775/3139-2> viitattu [12.9.2024].

Hodel, D., Levi, J. & De Biasi, A. 2016. Furthering the adaptation and implementation of LGBTQ-inclusive sexuality education. Ongelmaraportti (Issue report). Health policy and Services Research. Washington DC. Trust for America's Health. PDF-tiedosto. Saatavissa: http://resourcel.nlm.nih.gov/101698961?_gl=1*a0r5z7*_ga*Mjk3NjgyMDQ1LjE2ODUy-NjAxNzQ.*_ga_7147EPK006*MTcxNzA1MzY1My4yLjEuMTcxNzA1NjcyMy4wLjAuMA.*_ga_P1FPTH9PL4*MTcxNzA1MzY1My4yLjEuMTcxNzA1NjcyMy4wLjAuMA.. [viitattu 30.5.2024].

Hokkanen, S. & Strömberg, O. 2006. Laatuun johtaminen. Elämään laatua. Jyväskylä: Sho Business Development Oy.

Human Rights Campaign Foundation. s.a. LGBTQ+ Pride Flags. WWW-dokumentti. Saatavissa: <https://www.hrc.org/resources/lgbtq-pride-flags> [viitattu 1.11.2024].

Human Rights Campaign Foundation. 2023. Report 2023: LGBTQ+ Youth Report. WWW-dokumentti. Saatavissa: https://reports.hrc.org/2023-lgbtq-youth-report?_ga=2.38760931.1158379338.1710502224-2102451595.1710502223 [viitattu 17.3.2024].

Ihmisoikeudet s.a. Ihmisoikeusliitto. Saatavissa: <https://ihmisoikeusliitto.fi/ihmisoikeudet/> [viitattu 20.9.2024]

Ihmisoikeudet yleisesti s.a. Ihmisoikeudet.net. Saatavissa <https://ihmisoikeudet.net/yleisesti/> [viitattu 20.9.2024]

International Planned Parenthood Federation (IPPF). 2008. Sexual rights: an IPPF declaration. PDF-dokumentti. Saatavissa: https://www.ippf.org/sites/default/files/sexualrightsippfdeclaration_1.pdf [viitattu 17.3.2024].

Jokela, S., Luopa, P., Hyvärinen, A., Ruuska, T., Martelin, T. & Klementti, R. 2020. Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien nuorten hyvinvointi: Kouluterveyskyselyn tuloksia 2019. Terveys ja hyvinvoinnin laitos. Työpaperi. PDF-dokumentti. Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-580-3> [viitattu 17.3.2024].

Järjestö. 2023. Seta ry. WWW-dokumentti. Saatavissa: <https://seta.fi/jarjesto/> [viitattu 9.9.2024].

Jäsenjärjestöt s.a. Seta ry. WWW-dokumentti. Saatavissa: <https://seta.fi/jarjesto/jasenjarjestot/> [viitattu 9.9.2024].

Karvinen, M. 2021. Sateenkaari oppilaitoksessa. Seta ry. PDF-dokumentti. Saatavissa: <https://setary.sharepoint.com/Setafitiedostoalue/Forms/AllItems.aspx?id=%2FSetafitiedostoalue%2FOppaat%2Desitteet%2Ddokumentit%2FSateenkaari%5Foppilaitoksessa%5F2021%2Epdf&parent=%2FSetafitiedostoalue%2FOppaat%2Desitteet%2Ddokumentit&p=true&ga=1> [viitattu 7.6.2024].

Karvinen, M. 2016. Opitaan yhdessä! Sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuus Opas kouluille. Seta ry. PDF-dokumentti. Saatavissa: https://www.dropbox.com/scl/fi/xgt0o1lluii0md10frwcz/Opas_kouluille_2016_NETTI.pdf?rlkey=1h3qlgv9dukzb238vs2lrre21&e=1&dl=0 [viitattu 7.6.2024].

Karvinen, M. & Venesmäki, E. 2019. Tilaa moninaisuudelle! opas seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen yhdenvertaisuuden edistämiseen. Rainbow Rights Promoting LGBTI Equality in Europe -hanke. Saatavissa: <https://www.dropbox.com/scl/fi/g8fqgv9ejpgym5cwsx3rz/Tilaa-moninaisuudelle-opas-2019.pdf?rlkey=y1w2cb95k48nx558xiiju1uhm&e=1&dl=0> [viitattu 7.6.2024].

Klemetti, R. & Raussi-Lehto, E. 2013. Edistä, ehkäisi, vaikuta – Seksuaali- ja lisääntymisterveyden toimintaohjelma 2014–2020. Terveys ja hyvinvoinnin laitos. 3. painos. Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy. Tampere. 2016. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-174-7> [viitattu 17.3.2024].

Kontula, O. 1994. Seksistä – Kuinka puhua nuorille: Nuorten tiedontarve. Keuruu. Otava [viitattu 17.3.2024].

Kontula, O. 1997. Yläasteen sukupuolikasvatus lukuvuonna 1995–1996. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. Helsinki [viitattu 17.3.2024].

Lahden Seta ry. s.a. WWW-dokumentti. Saatavissa: <https://www.lahden-seta.fi/yhdistys/> [viitattu 9.9.2024].

Lahden Seta ry. s.a. WWW-dokumentti. Saatavissa: <https://www.lahden-seta.fi/toiminta/> [viitattu 9.9.2024].

Laki miesten ja naisten tasa-arvosta 8.8.1986/609.

Lehtonen, J. 2004. Heteronormatiivisuus haasteena seksuaalikasvatuksessa. Teoksessa Kosunen, E. & Ritamo, M. (Toim.) Näkökulmia nuorten seksuaali-terveyteen. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus raportteja 282. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy, 147–158. [viitattu 17.3.2024].

Lehtonen, J. 2003. Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa: näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kokemukset. Tutkimus. Nuorisotutkimusverkosto. Helsinki University Press. Yliopistopaino. Saatavissa: <https://helda.helsinki.fi/server/api/core/bitstreams/b05795a4-770d-401a-b4bf-4ce1e89d0c4d/content> [viitattu 17.3.2024].

Liinamo, A. 2005. Suomalaisnuorten seksuaalikasvatus ja seksuaaliterveystiedot oppilaan ja koulun näkökulmasta: arviointia terveyden edistämisen viitekehksessä. Jyväskylän yliopisto. Liikunta- ja terveystieteiden tiedekunta. Väitöskirja. Jyväskylä studies in sports, physical education and health 106. PDF-dokumentti. Saatavissa: <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/13519/951392176X.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [viitattu 28.5.2024].

Lukion opetussuunnitelman perusteet. 2019. 3.4, 22. Opetushallitus. PDF-dokumentti. Saatavissa: https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/lukion_opetussuunnitelman_perusteet_2019.pdf [viitattu 9.9.2024].

Magnusson, A. & Olsson, H. 2007. RFSU. PDF-dokumentti. Saatavissa: <https://www.rfsu.se/globalassets/pdf/jag-visste-nar-jag-var-tio.pdf> [viitattu 29.10.2024].

Moinanen, M. & Susineva, A. 2021. Seksuaalikasvattajan käsikirja. Helsinki: Trinket. E-kirja. Saatavissa: <https://kaakkuri.finna.fi/Record/kaakkuri.228567?sid=4721868303> [viitattu 28.5.2024].

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor. 2019. PDF-dokumentti. Saatavissa: <https://srhr.se/uploads/2021/10/oppna-skolan-2019.pdf> [viitattu 24.10.2024].

Opas sateenkaarisanoon. 2020. Kehräjä. WWW-dokumentti. Saatavissa: <https://kehräaja.com/opas-sateenkaarisanoon/> [viitattu 19.10.2024].

Opetushallitus. 2016. Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014. Määräykset ja ohjeet 2014:96. PDF-dokumentti. Helsinki: Next Print Oy. Saatavissa: https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf [viitattu 28.5.2024].

Pakkanen, J. 2023. Setan selvitys: Sateenkaariväestö ja sosioekonomiset erot. Seta. PDF-dokumentti. Saatavissa: <https://seta.fi/wp-content/uploads/2023/09/Setan-selvitys-sosioekonomiset-erot-2023.pdf> [viitattu 5.6.2024].

Pakkanen, J. 2023. Setan selvitys: Sateenkaariväestö ja sosioekonomiset erot – lapset ja nuoret. Seta. PDF-dokumentti. Saatavissa: <https://seta.fi/wp-content/uploads/2023/06/Setan-selvitys-sosioekonomiset-erot-2023-%E2%80%93-lapset-ja-nuoret.pdf> [viitattu 5.6.2024].

Perälä, M., Junntila, K. & Toljamo, M. 2007. Benchmarking-järjestelmän kehittäminen hoitotyöhön. Stakesin työpapereita 19/2007. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. PDF-dokumentti. Saatavissa: <https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/76021/T19-2007-VERKKO.pdf> [viitattu 1.10.2024].

Pihlajamaa, M., Åman, E., Pallasmaa, O. 2022. Puhutaan suostumuksesta: Toimintaideoita seksuaalioikeuksien toteutumisen ja suostumuskulttuurin vahvistamiseksi. Amnesty International Suomen osasto. PDF-dokumentti. Saatavissa: <https://www.amnesty.fi/uploads/2022/02/amnesty-suostumusmateriaali-2022-1.pdf> [viitattu 17.3.2024].

Pihlajamaa, M., Åman, E. & Pallasoja, O. Puhutaan suostumuksesta – Toimintaideoita seksuaalioikeuksien toteutumisen ja suostumuskulttuurin vahvistamiseksi. 2022. PDF-dokumentti. Saatavissa: <https://www.amnesty.fi/uploads/2022/02/amnesty-suostumusmateriaali-2022-1.pdf> [viitattu 9.9.2024].

Pihlajamaa, M. 2021. Kohti sateenkaariystävällisempää Suomea: Tilannearvio seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisesta Suomessa 2021. Oikeusministeriö. PDF-dokumentti. Saatavissa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-939-1> [viitattu 5.6.2024].

Salonen, K. 2013. Näkökulmia tutkimukselliseen ja toiminnalliseen opinnäytetyöhön. Tampere: Suomen yliopistopaino. PDF-dokumentti. Saatavissa: https://learn.xamk.fi/pluginfile.php/2081664/mod_resource/content/2/N%C3%A4k%C3%B6kulmia%20tutkimukselliseen%20ja%20toiminnalliseen%20opinn%C3%A4 [viitattu 16.4.2024].

Santalahti, T. 2024. Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuus. Terveyskirjasto Duodecim. WWW-dokumentti. Saatavissa: <https://www.terveyskirjasto.fi/dlk01397> [viitattu 8.11.2024].

Sateenkaari koulutien päässä. 2015. Seta ry. WWW-dokumentti. Saatavissa: <https://seta.fi/2015/08/14/sateenkaari-koulutien-paassa/> [viitattu 9.9.2024]

Sateenkaarisanasto. 2023. Seta ry. WWW-dokumentti. Saatavissa: <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sateenkaarisanasto/> [viitattu 19.10.2024].

Seta juhlii 50-vuotiaasta työtään!. 2024. Seta ry. WWW-dokumentti. Saatavissa: <https://seta.fi/2024/05/23/seta-juhlii-50-vuotiaasta-tyotaan/> [viitattu 9.9.2024].

Seksuaalioikeudet s.a. Ihmisoikeudet.net. Saatavissa <https://ihmisoikeudet.net/ihmisoikeudet/seksuaalioikeudet/> [viitattu 20.9.2024].

Syrjinnän kieltö s.a. Ihmisoikeudet.net. Saatavissa: <https://ihmisoikeudet.net/ihmisoikeudet/syrjinnan-kielto/> [viitattu 20.9.2024]

Taivaloja, N. 2016. Opas oppilashuollolle. Sateenkaarevan oppilaan tukeminen koulun oppilashuoltoryhmässä. Seta ry. Saatavissa: <https://setary.sharepoint.com/Setafitiedostoalue/Forms/AllItems.aspx?id=%2FSetafitiedostoalue%2FOppaat%2Desitteet%2Ddokumentit%2FOpas%5Foppilashuololle%5F2016%2Epdf&parent=%2FSetafitiedostoalue%2FOppaat%2Desitteet%2Ddokumentit&p=true&ga=1> [viitattu 7.6.2024].

THL. 2021. Kouluterveyskysely. Tilastoraportti. PDF-dokumentti. Saatavissa: https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/143063/ktk_tilastoraportti2021_2021-09-09_kuviot_kuvana.pdf [viitattu 19.10.2024].

Ulkoministeriö s.a. Seksuaali- ja lisääntymisterveys ja -oikeudet (SRHR) Suomen kehityspolitiikassa. WWW-dokumentti. Saatavissa: <https://um.fi/seksuaali-ja-lisaantymisterveys-ja-oikeudet-srhr-suomen-kehityspolitiikassa> [viitattu 6.4.2024].

Vilka, H. 2021. Tutki ja kehitä. Jyväskylä: PS-kustannus. E-kirja. Saatavissa: <https://kaakkuri.finna.fi/Record/kaakkuri.227023?sid=4202365950#versions> [viitattu 16.4.2024].

Virta, M, Asanti, R, Junttila, N, Koivusilta, L, Koski, P & Virta, A 2012, Mistä syntyy turvallisuuden tunne koulussa? Julkaisussa E Lindfors (Toimittaja), *Kohti turvallisempaa oppilaitosta! Oppilaitosten turvallisuuden ja turvallisuuskasvatuksen tutkimus- ja kehittämishaasteita*. Tampereen yliopisto, Tampere, Sivut 120–134. Saatavissa: <http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8789-7> [viitattu 20.9.2024].

WHO. 2010. Seksuaalikasvatuksen standartit Euroopassa. Maailman terveysjärjestön Euroopan aluetoimisto ja BZgA. PDF-dokumentti. Helsinki: Valopaino Oy. Saatavissa: <https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/80220/039844e2-c540-4e81-834e-6f11e0218246.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [viitattu 28.5.2024].

Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014.

SATEENKAARITEEMOJEN HUOMIOIMINEN JA SUKUPUOLEN MONINAISUUS

OPAS OPETUS- JA KASVATUSALAN
AMMATTILAISILLE JA
OPPILAITOKSILLE

Ida Kangas ja Veeralotta Sukari

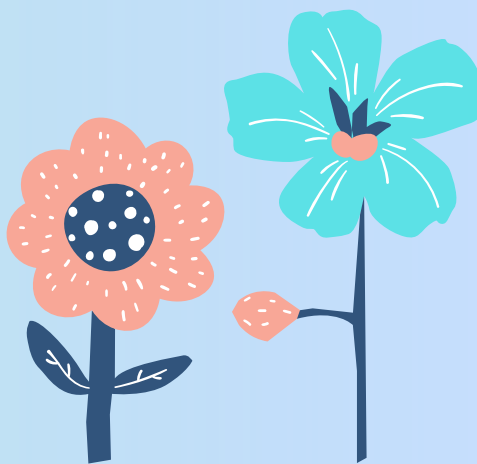

Tämä opas on luotu osana opinnäytetyötä, jonka tarkoituksena on luoda helppolukuinen ja ymmärrettävä opas sukupuolen moninaisuudesta ja sateenkaariteemojen käsittelyn merkityksestä osana koulujen seksuaalikasvatusta.

Opinnäytetyön tavoitteena on edistää tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta. Opas on tarkoitettu perusopetuksen ja toisen asteen oppilaitoksissa työskenteleville kasvatus- ja opetusalan ammattilaisille, sekä muille, jotka kokevat sen hyödylliseksi.

Päädyimme tekemään juuri oppaan, koska seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt ovat yhä enemmän esillä nykyajan yhteiskunnassa, minkä vuoksi myös oppilaitosten henkilökunnan on tärkeää olla yhä tietoisempi seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuudesta.

Toivomme, että opas auttaa ymmärtämään seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuden olevan tärkeä osa koulujen seksuaalikasvatusta ja hyvinvointia sekä lisäämään tietoa etenkin sukupuolen moninaisuudesta.

Sisällysluettelo

Miksi on tärkeää puhua seksuaalisen suuntautumisesta ja sukupuolen moninaisuudesta koulussa?.....	3
Seksuaalikasvatus.....	5
Seksuaalikasvatus koulussa ja sateenkaarevuus.....	6
Oikeus ajantasaiseen tietoon.....	7
Tasa-arvosta ja yhdenvertaisuudesta.....	8
Kouluhyvinvointi.....	9
Lyhyt sanasto.....	10
Seksuaali- ja sukupuoli-identiteetin muodostuminen murrosiässä.....	13
Sukupuolen moninaisuus.....	14
Transsukupuolisuus.....	16
Muunsukupuolisuus.....	18
Intersukupuolisuus.....	19
Normitietoisuus.....	21
Hetero-normatiivisuus ja sukupuolinormatiivisuus.....	22
Vähemmistöstressi.....	24
Lähteet.....	27

Miksi on tärkeää puhua enemmän seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuudesta koulussa?

Turvallisuus on merkittävä osa kouluhyvinvoinnin luomisessa. Tärkeimpiä turvallisuuden tunteen tekijöitä kouluympäristössä ovat **yhteisöllisyys ja joukkoon kuulumisen tunne sekä luottamukselliset ihmissuhteet**, kuten koulun henkilökunta ja muut luokkatoverit. Suurimmat turvallisuuden tunnetta heikentävät tekijät koulussa ovat **kiusaaminen, ulkopuolelle/ yksin jääminen ja väkivalta** (Virta ym. 2012, 120).

Seksuaali- ja /tai sukupuolivähemmistöön kuuluvat nuoret kokevat kiusaamista, syrjintää, väkivaltaa ja häirintää koulussa enemmän kuin enemmistöön kuuluvat luokkatoverit. Vuoden 2023 kouluterveyskyselyn mukaan sateenkaarinuorten kouluhyvinvointi on huonompaa kuin muilla nuorilla. (Haikkola & Myllyntaus 2023; THL kouluterveyskysely 2023).

Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuden käsittelyn ja sateenkaarinuorten huomioinnin opetuksessa on tutkittu vaikuttavan **myönteisesti kouluilmapiiriin**, joka on merkittävä tekijä sateenkaarinuorten mielenterveyshäiriöiden ehkäisyssä.

Opettajilla on merkittävä vaikutus oppilaiden hyvinvoinnin ja sosioemotionaalisen kehityksen tukemisessa. Oikean ja kattavan tiedon jakaminen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä auttaa vähentämään ennakkoluuloja, syrjintää ja kiusaamista, sekä parantamaan sateenkaarinuorten hyvinvointia ja turvallisuuden tunnetta koulussa.

Seksuaalikasvatus

Seksuaalikasvatuksen tulisi perustua ihmisoikeuksiin, sukupuolen tasa-arvoon sekä erilaisuuden hyväksymiseen.

Seksuaalikasvatuksen tarkoitus on:

- Edistää seksuaaliterveyttä ja seksuaalista hyvinvointia
 - Tukea ja suojella seksuaalisuuden kehitystä
- Antaa tietoa seksuaalisuudesta

Jokaisella tulisi olla mahdollisuus tutustua omaan seksuaalisuuteen, pohtia siihen liittyviä kysymyksiä sekä tehdä sitä tukevia valintoja luotettavan ja ajankohtaisen tiedon pohjalta.

Seksuaalikasvatus koulussa ja sateenkaarevuus

Koulun seksuaalikasvatuksessa on tärkeää ottaa huomioon myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvat oppilaat käsittelemällä seksuaalikasvatuksen teemoja, kuten seksuaaliterveyttä, sateenkaarevasta näkökulmasta.

Sateenkaarivähemmistöjen sisällyttäminen osaksi seksuaalikasvatusta lisää tietoisuutta sateenkaareteemoista myös vähemmistöön kuulumattomien oppilaiden joukossa

Koulun ammattilaisten tietämyksellä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä on merkittävä on vaikutus koulun seksuaalikasvatuksen laatuun

Huomioidaanko seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia nuoria ja heidän erityisyyttään tarpeeksi koulun seksuaalikasvatuksessa?

Oikeus ajantasaiseen tietoon

YK:n ihmisoikeusjulistukseen perustuvan seksuaalioikeuksien julistuksen määrittelyn mukaan jokaisella on oikeus saada terveyden näkökulmasta tietoa:

- seksuaalioikeuksista
- seksuaalisesta suuntautumisesta
- seksuaali- ja sukupuoli-identiteeteistä

Nämä samat oikeudet pätevät myös koulumaailmassa. Oppilaitoksen seksuaalikasvatuksen tulisi olla luotettavaa ja ajankohtaista. Oppilaiden tulisi voida luotettavan ja ajankohtaisen tiedon pohjalta tutustua omaan seksuaalisuuteen, pohtia siihen liittyviä kysymyksiä sekä tehdä sitä tukevia valintoja.

7

Tasa-arvosta ja yhdenvertaisuudesta:

Laki miesten ja naisten tasa-arvosta (609/1986) eli tasa-arvolaki kieltää välittömän ja välillisen syrjinnän sukupuolen perusteella.

Tasa-arvo laki määrittää, ettei ketään voi asettaa eri asemaan sukupuoli-identiteetin ja sukupuolen ilmaisun perusteella. **Lain avulla pyritään estämään sukupuoli-identiteettiin ja sukupuolen ilmaisuun perustuvaa syrjintää.**

Tasa-arvolain mukaan oppilaitoksissa tulee myös laatia vuosittain tasa-arvosuunnitelma, josta käy ilmi oppilaitoksen tasa-arvotilanne, tarvittavat toimet tasa-arvon edistämiseksi sekä aikaisemman tasa-arvosuunnitelman toimenpiteiden ja tuloksien arviointi.

Yhdenvertaisuuslailla (1325/2014) tarkoitus on yhdenvertaisuuden edistäminen sekä syrjinnän ehkäisy. Lain tarkoituksena on myös syrjinnän kohteeksi joutuneen oikeusturvan lisääminen.

Yhdenvertaisuuden edistämisen oppilaitoksissa on otettava huomioon oppilaitoksen toimintaympäristö, voimavarat sekä muut olosuhteet mahdollisimman tehokkaasti. Jokaisella oppilaalla on oikeus turvalliseen oppimis- ja kasvu-ympäristöön ilman häirintää ja yhdenvertaisuuslaki **kieltää uhkaavan tai loukkaavan ilmapiirin luomisen** esimerkiksi seksuaalisen suuntautumisen perusteella.

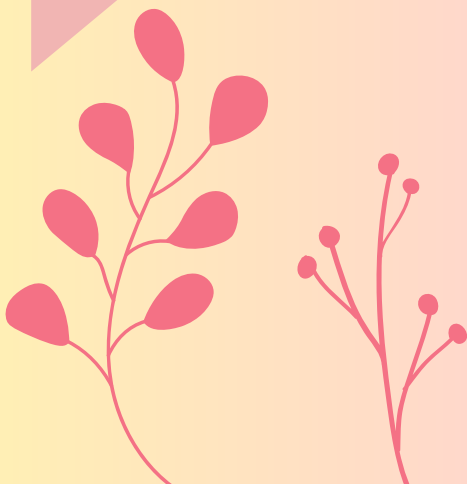

Kouluhyvinvointi

Kouluhyvinvoinnilla
tarkoitetaan hyvinvointia
oppilaitoksissa

Kouluhyvinvointia rakentavat turvallisuuden tunne, yhteisöllisyyden ja joukkoon kuulumisen tunne sekä vuorovaikutussuhteet opetushenkilökunnan, oppilashuollon ja muiden oppilaiden kanssa. Kouluhyvinvoinnilla on suuri merkitys nuorten viihtyvyyteen, tyytyväisyyteen, mielenterveyteen ja itsetuntoon.

Kiusaaminen voi vaikuttaa hyvin negatiivisesti kouluhyvinvointiin ja sen kautta koulumenestykseen, mielialaan, opiskelumotivaatioon, viihtyvyyteen.

Lyhyt sanasto

Sateenkaari = seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen tunnus

LGBTQ+/HLBTIQ+ = Lyhenne sanoista homo, lesbo, bi, trans, intersukupuolisuus, queer (eng. lesbian, gay, trans, queer). +-merkki sisällyttää kaikki muut identiteetit, joita ei lyhenteessä mainita

Pride = Ihmisoikeustapahtuma, jossa tuodaan esille sateenkaari-ihmisten oikeuksien puolesta tehtyä työtä

Sateenkaarinuori = nuori, joka kuuluu seksuaali- ja /tai sukupuolivähemmistöön

Transnuori = transsukupuolinen nuori

Seksuaalivähemmistö = Seksuaalinen suuntautuminen on jotain muuta kuin hetero (esim. homo/lesbo, bi, pan, aseksuaali)

Sukupuolivähemmistö = Sukupuoli eroaa normatiivisesta käsityksestä sukupuolesta (esim. transsukupuolisuus, muunsukupuolisuus, transvestisyys, intersukupuolisuus)

“trans” ja “cis” = “Trans” viittaa siihen, että syntymässä määritetty sukupuoli **ei vastaa** sukupuoli-identiteettiä ja vastaavasti “cis” tarkoittaa että syntymässä määritetty sukupuoli **vastaa** sukupuoli-identiteettiä

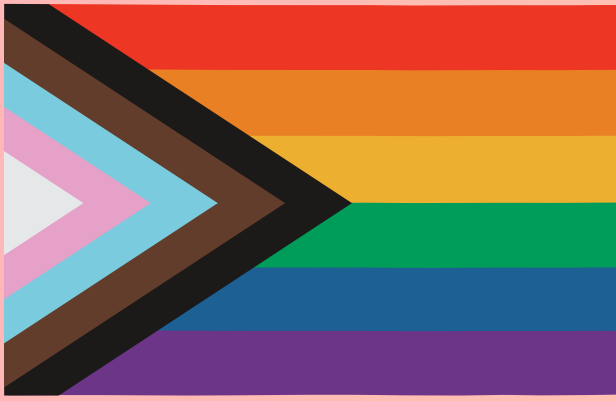
Deadname/haamunimi = Viitataan aiemmin henkilöstä käytettyyn nimeen, joka on vaihdettu johonkin toiseen. Haamunimen käyttöä ja kysymistä pidetään epäkohteliaana ja loukkaavana

Coming out/ulostulo = kertomista omasta seksuaali- ja/tai sukupuoli-identiteetistä tai sen esilletuonti muille. Englanninkielinen termi on lyhenne sanoista "coming out of closet" eli "kaapista ulostulo"

Homofobia ja transfobia = vihaa, inhoa, pelkoa tai vastenmielisyyttä kyseisiä identiteettejä kohtaan. Ilmenee häirintänä, syrjintänä, mitätöintinä, vähättelynä ja poissulkemisena. Vastaa ilmiönä rasismia ja seksismiä

Sukupuolisensitiivisyys/Sukupuolitietoisuus = sukupuoleen liittyvien normien ja sukupuolen moninaisuuden huomiointia yksilöllisellä ja yhteiskunnallisella tasolla

Lisää ajantasaista sateenkaarisanastoa ja -tietoa voit löytää osoitteesta <https://seta.fi/> sekä <https://sukupuolenosaamiskeskus.fi/>

Uudistettu sateenkaarilippu

Sateenkaarilippu (Pridelippu)

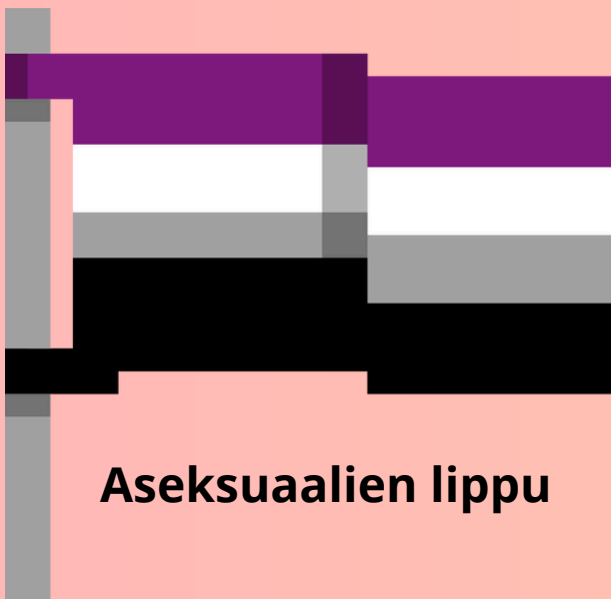

(Google kuvahaku)

Lesbolippu

Panseksuaalien lippu

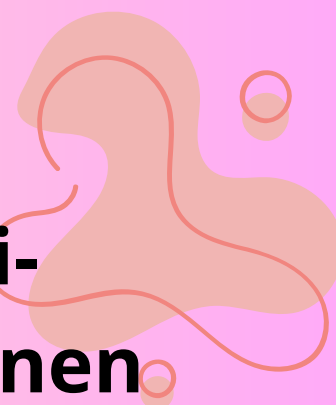
Aseksuaalien lippu

Sateenkaarilipun (Pride flag) on suunnitellut alunperin sanfransicolainen taiteilija Gilbert Baker. Lippu toimii symbolina seksuaali- ja sukupuolivähemmistöille ja myöhemmin sateenkaarilipusta on tehty erilaisia versioita symboloimaan tiettyjä

sateenkaarivähemmistöryhmiä.
(hcr.org).

Lisää tietoa sateenkaarilipuista:
<https://www.hrc.org/resources/lgbt-q-pride-flags>

Seksuaali- ja sukupuoli-identiteetin muodostuminen murrosiässä

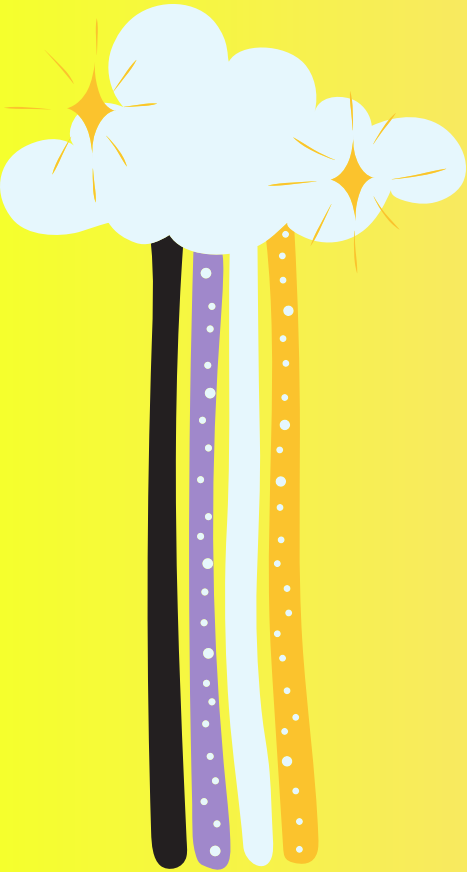

Murrosiässä nuoret alkavat muodostamaan omaa identiteettiään ja pohdinta seksuaalisesta suuntautumisesta ja/tai sukupuolesta lisääntyy. Näitä kokemuksia ja ajatuksia on hyvä oppia sanoittamaan. Osalle käsitys omasta seksuaalisesta suuntautumisesta ja sukupuoli-identiteetistä on voinut aina olla selkeä, kun taas osalle omasta identiteetistä ei ole täyttä varmuutta kuin vasta myöhemmin murrosiän jälkeen.

Murrosikäisen kehitykseen kuuluu epävarmuus ja aikuisen onkin tärkeää olla nuoren tukena ja välittää omalla toiminnallaan, että **nuori on arvokas, hyväksytty ja tärkeä omana itsenään.**

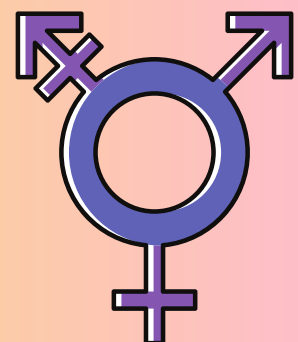

Sukupuolen moninaisuus

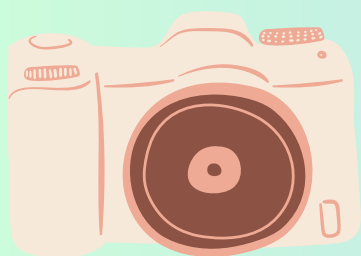
Sukupuoli on moninainen ilmiö, joka koostuu erilaisista **kehityksellisistä, geneettisistä, fysiologisista, hormonaalisista, psykologisista, kulttuurisista ja sosiaalisista** ominaisuuksista. Sukupuoli on laajempi ilmiö kuin vain kaksi toisilleen vastakkaista (= binääristä) sukupuolta. Jokaisella on oikeus määrittää tai olla määrittämättä omaa sukupuoltaan.

Sukupuoli-identiteetti = henkilökohtainen käsitys ja kokemus siitä, mitä sukupuolta on (tunne mieheydestä, naiseudesta tai muunsukupuolisuudesta). Sukupuoli-identiteetti alkaa kehittymään jo 2-4-vuotiaana

Sukupuolen ilmaisu on osa sukupuolen moninaisuutta. Tällä tarkoitetaan kulttuurissamme muodostuneita, sukupuolittuneita tapoja ilmaista toiminnan ja käyttäytymisen kautta naiseutta, mieheyttä tai muuta sukupuoli-identiteettiä. Esimerkiksi vaatetus ja ulkonäkö ovat sukupuolittuneita sukupuolen ilmaisutapoja.

Kenenkään sukupuoli-identiteettiä ei voi kuitenkaan päätellä pelkän ulkoisen olemuksen kautta

Millä muilla tavoilla omaa sukupuolta voi ilmaista?

Mitä transsukupuolisuus on?

Transsukupuolisuus tarkoittaa, että ihmisen kokemus omasta sukupuolesta ei vastaa syntymässä määritettyä sukupuolta. Aikaisemmin käytössä on ollut sana "transseksuaali", joka on vanhentunut ja nykyinen virallinen termi on "transsukupuolinen".

Transihmiset voivat kokea **sukupuolidysforiaa**, jolla tarkoitetaan tunnetta siitä, että oma kokemus sukupuolesta ei vastaa sitä, miten muut näkevät henkilön sukupuolen.

Kehodysforialla tarkoitetaan tunnetta siitä, että oman kehon sukupuolitetut piirteet (esim. ääni) tuntuvat vääränlaisilta. Osa transihmisistä kokee hyvinkin voimakkaasti sukupuoli- ja kehodysforiaa ja nämä voivat vaikuttaa erittäin negatiivisesti hyvinvointiin.

Transsukupuolisen lapsen/nuoren sukupuolidysforiaa helpottaa usein **sosiaalinen transitio**, joka voi tarkoittaa mm. nimen, hiustyylin, vaatetuksen tai harrastusten valitsemista omaa sukupuoli-identiteettiä vastaavaksi.

Sosiaalinen transitio vahvistaa sosiaalisesti nähdyksi tulemisen kokemusta. Tämä tarkoittaa sitä, että transsukupuolinen kohdataan sukupuoli-identiteettinsä eikä syntymässä määritetyn sukupuolen mukaisesti

Esimerkiksi koulussa nuorelle voi saada tärkeän nähdyksi tulemisen kokemuksen käyttämällä nuoresta hänen sukupuoli-identiteettiänsä vastaavaa nimeä.

Muunsukupuolisuus

Muunsukupuolisuudella tarkoitetaan sukupuoli-identiteettiä, joka ei yksiselitteisesti ole nainen tai mies, vaan voi olla jotakin näiden väliltä tai ulkopuolelta.

Kenenkään muunsukupuolisuutta **ei voi päätellä** ulkoisista piirteistä, muista ominaisuuksista tai tavoista ilmaista sukupuolta.

Myös muunsukupuoliset voivat kokea sukupuoli- ja kehodysforiaa.

Kuvauksia muunsukupuolisuudesta voi lukea tarkemmin Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskuksen sivuilta:

<https://sukupuolenosaamiskeskus.fi/sukupuolen-moninaisuus/muunsukupuolisuus/>

Intersukupuolisuus

Intersukupuolisuudella tarkoitetaan sitä, etteivät genitaalit, hormonitoiminta tai kromosomit ole selkeästi naiselle tai miehelle tyypilliset. Intersukupuolisuus on luonnollista, eikä sitä aina tunnisteta ennen murrosikää tai aikuisuutta

Intersukupuolisella voi olla esimerkiksi sekä naiselle että miehelle ominaisia fyysisiä piirteitä

Intersukupuolisen lapsen sukupuoli määritetään syntymässä joko tytöksi tai pojaksi. Kuitenkaan lapsen sukupuolta ei voi tietää varmasti ennen kuin lapsi **itse kertoo** sen. Lapsi voi myöhemmällä iällä valita, kokeeko esimerkiksi leikkaushoidot tarpeelliseksi

Miten voit ottaa paremmin huomioon seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvat oppilaat?

Käytä sukupuolisensitiivistä kieltä:
"hyvät oppilaat"
"vanhempi"
"lapsi"
"nuori"
"kumppani"

Käytä oppilaasta hänen itse valitsemaansa nimeä ja kunnioita oppilaan määrittämää identiteettiä

Älä jaottele oppilaita ryhmiin/pareihin sukupuolen perusteella

Tunnista sukupuoleen liittyviä stereotypioita ja heteronormatiivisia piirteitä

Puutu seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoleen liittyvään kiusaamiseen ja syrjintään kuten homotteluun

Muistuta että jokaisella on oikeus olla oma itsensä ja luo tähän turvallinen ympäristö

Normitietoisuus

Yhteiskunnalliset odotukset ja oletukset siitä, mikä on hyväksyttävää ovat normeja.

Normien seurauksien ymmärrys ja niiden purkaminen on normitietoisuutta.

Kun normeja kyseenalaistetaan, voidaan tiedostamattomia ja näkymättömiä normeja tuoda esille ja puuttua paremmin epäkohtiin

Tuttujen ja totuttujen käytänteiden kyseenalaistaminen vaatii paljon aktiivista työtä ja kykyä haastaa itseään

Osa normeista voi olla syrjiviä

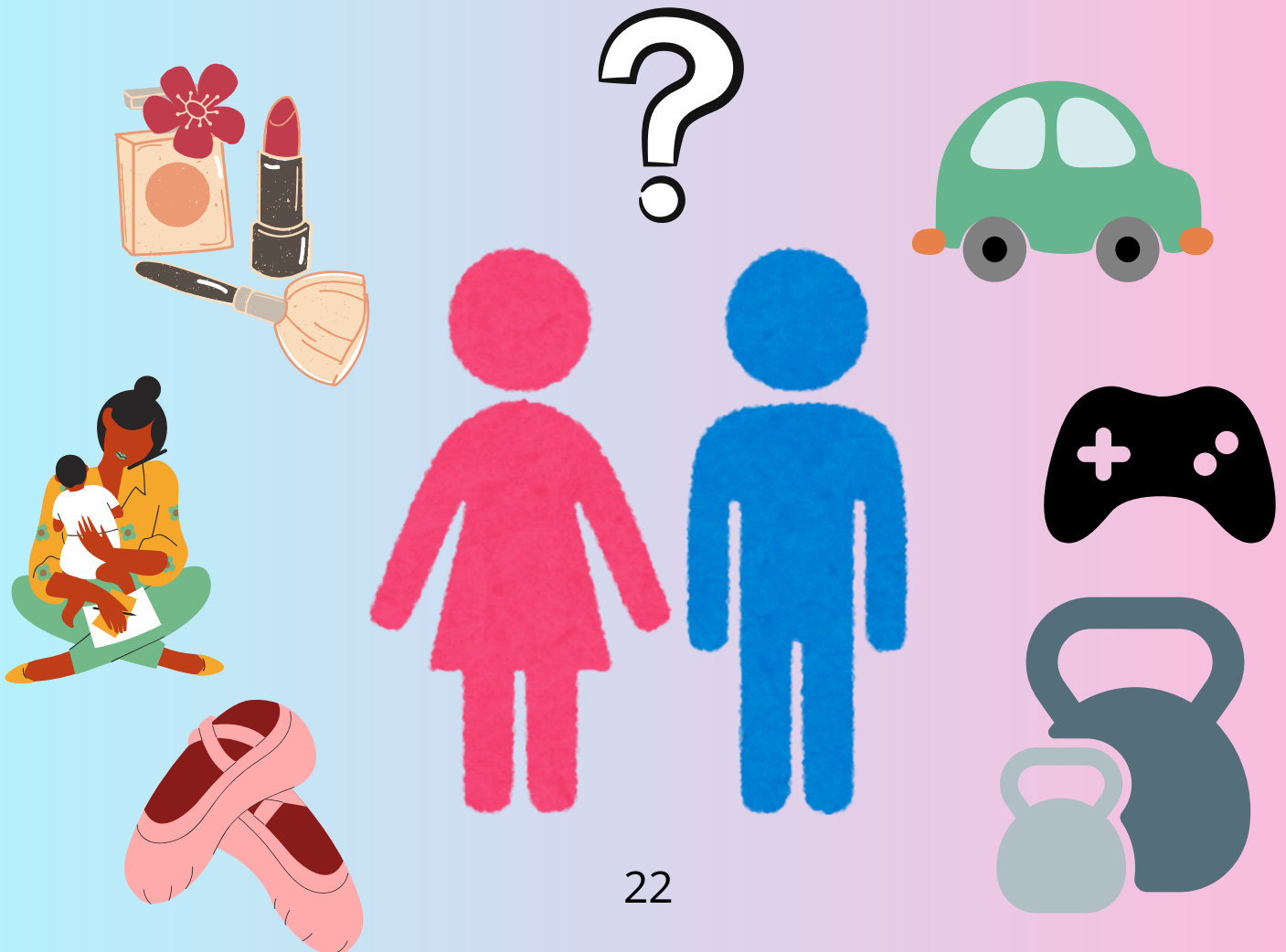
Esimerkki normista: "pojat ja miehet eivät itke"

Normitietoisuuden avulla voidaan edistää yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa.

Heteronormatiivisuus ja sukupuolinormatiivisuus

Heteroseksuaalisuus on vakiintunut yhteiskunnallisena ja kulttuurisena normina eli kaikkea muuta heteroseksuaalisuuden ulkopuolelta pidetään poikkeuksena ja yhteiskunnan normit pohjautuvat lähtökohtaisesti heteroseksuaalisuuteen ja käyttäytymiseen tämän mukaisesti.

Sukupuolinormatiivisuudella taas tarkoitetaan sitä, että yhteiskunnassa on vain naisia ja miehiä ja heiltä odotetaan edustamalleen sukupuolelle tyypillistä käyttäytymistä.

Heteronormatiivisuus ja sukupuolinormatiivisuus jättävät ulkopuolelle seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt.

Heteronormatiivisuus luo myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön **kuulumattomille** ihmisille paineita siitä, minkälainen toiminta on hyväksyttävää ja mikä ei.

Tiedostamalla ja kyseenalaistamalla voidaan huomioida paremmin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt ja purkaa heteronormatiivisuutta antaen tilaa moninaisuudelle.

Erityisesti **opetusmateriaalien heteronormatiivisuuteen** on hyvä kiinnittää tarkasti huomiota

Esimerkkejä hetero-
oletuksista/heteronormatiivisuudesta:

Oletetaan nuoren seurustelukumppanin olevan aina vain vastakkaista sukupuolta kun nuori itse

Seksuaalikasvatuksessa opetetaan ehkäisystä vain heteroiden näkökulmasta

Kaikissa perheissä on äiti ja isä

Ajatellaan kaikkien olevan oletusarvoisesti heteroita

Vähemmistöstressi

Vähemmistöstressi = stressiä, joka pohjautuu pelkoon joutua ennakkoluuloisen tai vihamielisen toiminnan tai syrjinnän kohteeksi vähemmistöön kuulumisen vuoksi

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöön kuuluvien ihmisten lisäksi, myös esimerkiksi vammaiset ja muiksi kuin valkoisiksi mielletyt ihmiset eli POC (POC = people of colour).

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen kokema vähemmistöstressi pohjautuu yhteiskunnan heteronormatiivisuuteen ja sukupuolinormeihin.

Vähemmistöstressiä voi kokea kuka tahansa iästä riippumatta.

Jos ihminen kuuluu useampaan vähemmistöön, voi hän kokea moniperusteista syrjintää eli syrjintää, joka pohjautuu useampaan ominaisuuteen.

Esimerkiksi sukupuolivähemmistöön kuuluva ei-valkoinen henkilö, voi kokea vähemmistöstressiä sukupuolensa ja ihonvärinsä vuoksi.

Vähemmistöstressiä sateenkaarinuorille voivat aiheuttaa esimerkiksi:

- Seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuoli-identiteetin ilmaisu esim. tyyllillä
- Vääränlainen kohtelu, joka ei vastaa omaa kokemusta sukupuolesta (väärinsukupuolittaminen)
- Väärän nimen käyttö muiden kuullen
- Sopivien tilojen, esim. WC:n tai pukuhuoneen puute
- Yritys mukautua sukupuoli- ja kehonormeihin ja -ideaaleihin
- Seksuaali- tai sukupuoli-identiteetin salaaminen
- Kiusaaminen ja vihapuhe
- Sateenkaarevia syrjivän puheen kuuleminen

Vähemmistöstressi voi ilmetä esimerkiksi:

- levottomuutena ja ärtyisyytenä
- keskittymis- ja oppimisvaikeuksina
- Vetäytymisenä muiden seurasta
- Vertailuna muihin ei-normeista poikkeaviin
- kokemuksena "viallisuudesta"

Kuuntele

Ota selvää

Älä oletta

Tiedosta oman
toimintasi
vaikutus

Ole avoimin
mielin

Kysy rohkeasti

Lähteet

Bildjuschkin, K. 2015. Seksuaalikasvatuksen tueksi. Terveysten ja hyvinvoinnin laitos. Työpäperi 35. Verkkojulkaisu. PDF-dokumentti. Saatavissa: [TYÖ2016_35_web_korjattu.pdf \(julkari.fi\)](#)

Haikkola, L. & Myllyntaus, O. 2023. Haavoittuvassa asemassa? : aineksia lasten ja nuorten turvallisuusvajeiden arviointiin ja tiedontuotannon vahvistamiseen. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Verkkojulkaisu 179. PDF-tiedosto. Saatavissa: <https://edition.fi/nuorisotutkimusseura/catalog/view/861/775/3139-2>

Human Rights Campaign Foundation. s.a. LGBTQ+ Pride Flags. WWW-dokumentti. Saatavissa: <https://www.hrc.org/resources/lgbtq-pride-flags> [viitattu 1.11.2024].

Intersukupuolisuus. s.a. Sukupuolen moniaisuuden osaamiskeskus. WWW-dokumentti. Saatavissa: <https://sukupuolenosaamiskeskus.fi/intersukupuolisuus/> [viitattu 15.10.2024].

Jantunen, J. & Surkka, S. 2022. Homoslangista queer-fennistiikkaan. Virittäjä 126, 161-177. PDF-dokumentti. Saatavissa: <https://journal.fi/virittaja/article/view/116140/71418>

Klementti, R. & Raussi-Lehto, E. 2013. Edistä, ehkäisi, vaikuta - Seksuaali- ja lisääntymisterveyden toimintaohjelma 2014–2020. Terveysten ja hyvinvoinnin laitos. 3. painos. Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy. Tampere. 2016. Saatavissa: <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-174-7>

Laki miesten ja naisten välisestä tasa-arvosta 609/1986

Muunsukupuolisuus. s.a. Seta. WWW-dokumentti. Saatavissa: <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sukupuolen-moninaisuus/muunsukupuolisuus/> [viitattu 15.10.2024].

Muunsukupuolisuus. s.a. Sukupuolen moniaisuuden osaamiskeskus. WWW-dokumentti. Saatavissa: <https://sukupuolenosaamiskeskus.fi/sukupuolen-moninaisuus/muunsukupuolisuus/> [viitattu 15.10.2024].

Pihlajamaa, M., Åman, E., Pallasmaa, O. 2022. Puhutaan suostumuksesta: Toimintaideoita seksuaalioikeuksien toteutumisen ja suostumuskulttuurin vahvistamiseksi. Amnesty International Suomen osasto. PDF-dokumentti. Saatavissa: https://www.amnesty.fi/uploads/2022/02/amnesty_suostumusmateriaali_2022-1.pdf

Sateenkaarisanasto. 2023. Seta. WWW-dokumentti. Päivitetty viimeksi 3.10.2024. Saatavissa: <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sateenkaarisanasto/> [viitattu 19.10.2024].

Sukupuolen moninaisuus. s.a. Sukupuolen moniaisuuden osaamiskeskus. WWW-dokumentti. Saatavissa: <https://sukupuolenosaamiskeskus.fi/sukupuolen-moninaisuus/> [viitattu 15.10.2024].

Transsukupuolisuus. s.a. Seta. WWW-dokumentti. Saatavissa: <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sukupuolen-moninaisuus/transsukupuolisuus/> [viitattu 15.10.2024].

Transsukupuolisuus. s.a. Sukupuolen moniaisuuden osaamiskeskus. WWW-dokumentti. Saatavissa: <https://sukupuolenosaamiskeskus.fi/sukupuolen-moninaisuus/transsukupuolisu> [viitattu 15.10.2024].

Virta, M, Asanti, R, Junttila, N, Koivusilta, L, Koski, P & Virta, A 2012, Mistä syntyy turvallisuuden tunne koulussa? Julkaisussa E Lindfors (Toimittaja), Kohti turvallisempaa oppilaitosta! Oppilaitosten turvallisuuden ja turvallisuuskasvatuksen tutkimus- ja kehittämishaasteita. Tampereen yliopisto, Tampere, Sivut 120-134. Saatavissa: <http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8789-7> [viitattu 20.9.2024].

Vähemmistöstressi vaikuttaa koko perheeseen. 2023. Seta. WWW-dokumentti. Saatavissa: <https://seta.fi/2023/10/01/vahemmistostressi/>

WHO. 2010. Seksuaalikasvatuksen standartit Euroopassa. Maailman terveysjärjestön Euroopan aluetoimisto ja BZgA. PDF-dokumentti. Helsinki: Valopaino Oy. Saatavissa: <https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/80220/039844e2-c540-4e81-834e-6f11e0218246.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014.

Kuvalähteet

Lesbolippu. Kuva: Google kuvahaku